

GAZİANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

İran'ın Siber Alan Faaliyetleri: Kapsamlı Ortak Eylem Planı (KOEP) Sürecine Dair Bulgular

Cyber Activities of Iran Findings about The Joint Comprehensive Plan of Action (JCPOA) Process

Seher BULUT^{a*}

^a Dr. Öğr. Üyesi, Ankara Medipol Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, Ankara/TÜRKİYE
ORCID: 0000-0001-5962-2013

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 11 Nisan 2020

Kabul tarihi: 21 Ekim 2020

Anahtar Kelimeler:

ABD,

İran,

Kapsamlı Ortak Eylem Planı (KOEP),

Siber Alan,

Siber Faaliyetler

ÖZ

İran'ın yirmi birinci yüzyılın başları itibarı ile siber alanda yaptığı yatırım ve çalışmalar ülkenin siber alandaki yeteneklerine dair algının yeniden değerlendirilmesine sebebiyet vermiştir. Bu değerlendirmenin yapılmasında bir taraftan İran'a atfedilen siber alan faaliyetleri diğer taraftan ülke yönetimi tarafından siber alanda yapılan yatırımlara dönük açıklamalar etkili olmuştur. İran'ın siber alana dair yeteneklerini geliştirmesinde geçmişte yaşamış olduğu tecrübeler önem arz etmektedir. Bu tecrübeler ABD-İran ilişkileri açısından yeni bir dönem olarak değerlendirilen Kapsamlı Ortak Eylem Planı (KOEP) sürecinde de etkisini göstermiştir. KOEP sürecinin başlaması ile beraber her ne kadar içerisinde ABD'nin de bulunduğu P5+1 ülkeleri ve İran yönetimi arasında karşılıklı güven inşasına dönük bir süreç başlatılmış olsa da, sürecin itici gücü ABD ve İran arasında ne ikili ne de bölgesel yaklaşım ve politikalar konusunda yakınlaşma durumu yeterli düzeyde gerçekleşebilmiştir. İlerleyen süreç ise, iki ülke arasında büyüyen tehdit algısının sadece fiziksel dünyadaki boyutları ile sınırlı olmadığını göstermiştir. Çalışmada öncelikli olarak iki ülke arasındaki ilişkilerin tarihine kısaca değinilmekte ve KOEP anlaşmasının imzalanmasına giden süreçte tarafların jeopolitik konularla alakalı bakış açıları konu açısından gerekli görülen yönleriyle ele alınmaktadır. Çalışma daha sonra ABD ve İran arasında ikili ve bölgesel yaklaşım ve politikalar konusundaki yakınlaşmanın yeterli düzeyde gerçekleşmemesi sonucu gerginleşen tehdit algısına odaklanmaktadır. Bu tehdit algısının bir sonucu olarak İran'ın ortaya koyduğu gerek savunma gerek hücum odaklı siber alan stratejisi incelenmektedir. Burada öncelikli olarak İran yönetiminin siber alanda sahip olduğu yeteneklere dair bulgular ortaya konulacaktır. Daha sonra ise İran'ın sahip olduğu bu yetenekleri Kapsamlı Ortak Eylem Planı (KOEP) süreci içerisinde nasıl eyleme koyduğu incelenecektir.

ARTICLE INFO

Article History:

Received Apr 11, 2020

Accepted Oct 21, 2020

Keywords:

USA,

Iran,

The Joint Comprehensive Action Plan (JCPOA),

Cyber Space,

Cyber Activities

ABSTRACT

Iran's investments in the cyberspace as of the beginning of the twenty-first century caused a re-evaluation of the country's perception of its capabilities in cyber space. The reasons for this evaluation are; not only the cyber space activities attributed to Iran, but also discourse of the country's administration about investments in the cyber space have been effective. Iran's previous experience in developing cyber space skills is important. These experiences have had an impact on the The Joint Comprehensive Plan of Action (JCPOA) which is considered a new era for US-Iran Relations. With the initiation of the JCPOA process, which was aimed to be gain a mutual trust between the P5 + 1 countries and the Iranian administration, has begun, but the main actors of this process USA and Iran has not been sufficient neither bilateral nor regional approaches and policies. The progressive process has shown that the threat perception growing between the two countries is not limited only to its dimensions in the physical world. In the study firstly, the history of the relations between the two countries is briefly mentioned and the perspectives related to the geopolitical issues of the parties are discussed in the process leading to the signing of the JCPOA agreement. The study then focuses on the perceived threat perception as a result of the lack of convergence situation between the US and Iran on bilateral and regional approaches and policies. The study examines, as a result of this threat perception, the defense and offensive cyber space strategy of Iran. In this paper, first of all, findings regarding the capabilities of the Iranian administration in the cyber space will be revealed. Then, it will be examined how Iran put these capabilities into action during the JCPOA process.

* Sorumlu yazar/Corresponding author.
e-posta: svd_erol@yahoo.com

EXTENDED ABSTRACT

The article aspired to focus on US- Iran Relationship on Trump- Ruhani period. After 1979, the tension between the USA and Iran has been increasing which has turned into a fundamental nature of relationship in the past few years. The military operations of USA in the context of new security policy, which USA adopted in the framework of fighting terrorism after 11 September, was met with concern by Iran. It is believed by the Iranian administration that the US will surround Iran within the framework of this concept and block the realization of Iran's regional interests. On the other hand, the declaration of Iran as the axis of evil by the USA had signals that the Iran-USA relations would have more tension in the coming period. The differences between the regional approaches and activities of the two countries has been seen as a direct threat to its interests for years by Iran. However, the main reason for the tension was the Nuclear Program conducted by Iran. In this context, the USA tries to control Iran through multi-dimensional but especially economic pressures. The US perception of Iran has led the country to develop a defense mechanism against various pressures, especially economic, since the beginning of the 21st century. The Iranian administration has endeavored to establish a solid infrastructure in terms of both physical infrastructure and actor in order to become a strong actor in cyber space. In order to develop these skills, it carried out cyber attacks against the institutions and organizations of both the USA and its allied countries. As a result of the attacks, it is believed that Iran is to be one of the leading cyber powers in the world and is an actor that can cause significant damage to the physical infrastructure with attacks. In this context, the reputation gained by the Iranian administration serves its strategic calculations and efforts to demonstrate an asymmetric war against the countries where it is in conflict. Both the defense and attack strategy that Iran has put forward in the cyber space arises from the need to create economic and technological resilience and its determination to neutralize of both internal and external threats.

Before President Trump took office in 2016, he raised his doubts about the Nuclear Agreement put forward by Iran and P5 + 1. Shortly after Trump took office, he announced that the United States had withdrawn from the agreement and introduced sanctions against Iran. Although Iran's actions against these developments have initially produced a moderate profile, they have turned into sharper statements and actions over time. The withdrawal of the US administration from the agreement was a result of the change in the approach of the new administration in the USA towards Iran, it was also a result of the continuing contradictions despite the initiation of the JCPOA process between the two countries. In this process, both the US and Iran have revealed their perceptions with physical and cyber actions in their regional policies. Therefore, although the CAP process started, the confidence crisis between the parties continued.

In the first days of 2020, the murder of commander of Iran's powerful Revolutionary Guards Corps, Maj. Gen. Qassim Suleimani, who managed to conduct Iran's cross-border operations, caused tension between the USA and Iran in the physical and cyber area to enter a new process. The prevalence of assessments that Iran will soon carry out a cyber attack against the USA after the murder of Suleimani shows, that the tension between Iran and the USA is not limited to the physical world. In the face of these evaluations, various warnings have been raised from the US authorities that Iran will retaliate against the USA and its allies by using physical and cyber warfare techniques.

The killing of Qassim Suleimani as a result of an attack by the USA meant that the power struggle, which was carried out until this time between the proxies, gained more visibility for both the USA and Iran. Because of the importance of the targeted person for Iran, this attack could not be retaliated by Iran. In this context, although the retaliation in both cyber space and physical space put forward by Iran is weak unlike expectations, the Iranian administration has signaled the expected retaliation from it. There are two possibilities after this: One of them is that Iran will reveal a more ambitious retaliation against the US itself or through its proxies in the region. Another possibility is that Iran, with this amount of image loss caused by retaliation, will not escalate the tension between the two countries anymore. Whichever of these possibilities occur, it can be evaluated that the USA will follow a clearer policy against Iran after this date. The US administration does not believe that Iran will be a compatible partner with the strategic interests of the USA despite the progresses due to the nature of the Iranian regime.

Currently, moderate and sometimes harsh dialogues take place between the parties. However, their high belief in the justification of their current attitudes on both sides and the conditions brings difficulties in meeting for negotiation and contribute negatively both to the relations between the two countries and to the current situation in the region. While the USA insists on 12 requests made by Pompeo from Iran, Iran demands an apology from the American and at the same time considers returning to the nuclear deal as a prerequisite for the negotiations. Unlike the recent years of the Obama administration, the fact that there is no high-level communication line between the USA and Iran to manage the crisis makes it difficult to experience positive developments in relations. In addition, the wound caused by the Suleyman assassination in bilateral relations makes negative contributions to the current situation.

Considering this background, the strategy that the Iranian administration has been following in the cyber space for the last twenty years can be evaluated as retaliation responses developed against geopolitical tensions experienced at the regional or international level. In this context, Iran appears to have established a stable mechanism for using aggressive activities in the cyber space to respond to geopolitical events. This trend means that the Iranian cyber strategy is linked to its geopolitical interests, and that it has built its strategy according to the shaping process. The question that comes to mind is whether Iran's increasingly complex cyber attack capability has reached a level that would require the US administration to be nervous about it. It can also be thought that actors targeted by Iran have so far taken weak security measures since they did not expect these attacks. In this context, the probability of Iran's cyber capabilities to penetrate the existing cyber areas of the USA is considered to be an increasingly probable situation. Although Iran is not considered as one of the world's leading cyber powers in the current situation, it is considered as an actor that increasingly strengthens its position in terms of density, diversity and destructiveness.

Giriş

İran'da 2013 yılında yapılan Cumhurbaşkanlığı seçimlerini gerek iç gerekse dış siyasette yeni bir çizgi ortaya konulması gerektiğini savunan Hasan Ruhani'nin kazanması sonrası yeni cumhurbaşkanı ülkenin giderek derinleşen ekonomik ve dış politika krizlerine odaklanmıştır. Bu bağlamda İran Nükleer Programına dönük dış dünyadaki algının olumlu bir yöne çevrilmesi ve İran'a uygulanan ağır yaptırımların kaldırılması yeni cumhurbaşkanının öncelikli dış politika gündemi arasında bulunmuştur. Bu yaklaşımında bir sonucu olarak, 2015 yılında P5+1 ülkeleri ve İran arasında imzalanan ve KOEP olarak isimlendirilen nükleer anlaşma ABD-İran ilişkilerinin son dönemdeki en büyük sorunlarından biri olan İran Nükleer Programına dair diplomasi kanalının devreye sokulması söz konusu olmuştur. KOEP süreci ile beraber her ne kadar P5+1 ülkeleri ile İran yönetimi arasında güvene dayalı bir süreç başlamış olsa da, İran'ın gerek süreç öncesi gerekse süreç içerisinde ABD ve müttefiki bazı devletler tarafından ortaya konulan politikalar nedeniyle yaşamış olduğu mağduriyet ve güvensizlik duygusu ülkenin ABD'ye karşı pozisyonunu kuvvetlendirecek savunma alanları inşa etmesine sebebiyet vermiştir. İkili ilişkilerdeki güven bunalımına sebebiyet veren ABD'nin önceki dönemlerde İran'a uyguladığı yaptırımların ortaya koyduğu miras, iki ülkenin bölgesel konularla alakalı ortaya koydukları yaklaşım farklılıkları ve çözümsüz kalan sorunlar ikili ilişkilerde normalleşme sürecinin yaralar almasına sebebiyet vermiştir. İran yönetiminin bilhassa son yirmi yıldır geliştirme gayreti içerisinde olduğu siber alan ise, İran savunma stratejisinin bir parçası olarak bu süreçte ön plana çıkan alanlardan biri olmuştur. Bu bağlamda İran yönetimi, ülkelerini gerek Batı dünyasının kültürel saldırılarından muhafaza etmek gerekse Batılı kurumları fiziksel olarak yıpratmak amacıyla siber alan faaliyetlerinde bulunma gayreti içerisinde olmuştur. İran'a yönelik saldırı teşebbüsünde bulunan aktörlere ve bu aktörlerin yetenek ve faaliyetlerin keşfedilmesi amacıyla siber casusluk ve misilleme operasyonları yürütülmüştür.

Nükleer anlaşmayı imzalayan ABD Başkanı Barak Obama sonrası 2016 yılında ABD'de yaşanan seçimler sonrası Donald Trump'ın göreve gelmesi ile İran ve ABD ilişkilerindeki gerginliğin yoğun bir şekilde tırmanma sürecine girdiği görülmüştür. ABD Başkanı Obama'nın görevde olduğu süre içerisinde genel itibari ile KOEP üzerinden şekillenen ilişkiler ABD Başkanı Trump döneminde kat edilen yolun tekrardan sorgulamaya açılması durumunu doğurmuştur. İran'ın anlaşma sonrası süreçte anlaşmanın uygulanmasını mümkün kılan adımları atmadığı fikri, ABD Başkanı Trump'ın seçim sürecinden beri baskın bir şekilde inandığı görüş olarak ortaya çıkmıştır. Trump'ın kararı ile ABD'nin anlaşmadan tek taraflı ayrılması sonrası giderek tırmanan bir görüntüye sahip olan ikili ilişkiler, son olarak Kasım Süleymani'nin öldürülmesi sonrası oldukça net bir karşıtlık durumuna dönüşmüştür. Suikast sonrası İran tarafından ABD'ye karşı ortaya konulan misillemenin retoriksel büyüklüğü ile eylemsel büyüklüğü arasında farklar olması İran'ın bundan sonraki süreçte nasıl bir tavır izleyeceği ile alakalı bazı tartışmaların gerçekleşmesine sebebiyet vermiştir. İran'ın KOEP sonrası elde ettiği gerek bölgesel ittifak ilişkileri gerekse farklı alanlarda elde ettiği kazanımlar İran'ın bundan sonra takınacağı tavır ve ortaya koyacağı eylemler ile alakalı tartışmaların doğal olarak farklı bakış açıları, yorumlar ve yaklaşımlar üzerinden sürdürülmesine yol açmıştır. ABD ve İran arasındaki krizin Süleymani Suikastı sonrası Orta Doğu'da ortaya koyduğu gerilimlerin ortaya koyacağı sonuçlar önemli ölçüde akademik ilgiye mazhar olmaktadır. İki ülke arasındaki ilişkilerin evrileceği yönün sadece bölgesel ve küresel açıdan ortaya koyacağı sonuçlar ilerleyen süreçte de tüm dünyayı ilgilendirmeye devam edecektir.

Çalışma bu arka plan ile öncelikli olarak ABD ve İran arasındaki ilişkilerin önemli gelişmelere şahit olduğu KOEP sürecine odaklanmaktadır. Çalışmada ilk olarak iki ülke arasındaki ilişkilerin tarihine kısaca değinilmekte ve KOEP anlaşmasının imzalanmasına

giden süreçte tarafların jeopolitik konularla alakalı bakış açılarını konu açısından gerekli görülen yönleri ile ele alınmaktadır. Çalışma daha sonra KOEP anlaşmasının ABD tarafından tek taraflı feshedilmesinden Kasım Süleymani suikastının gerçekleştiği süreç içerisinde ABD'nin İran'a dönük algılamalarını şekillendiren unsurlara değinmektedir. . Çalışma son olarak ABD ve İran arasında ikili ne de bölgesel yaklaşım ve politikalar konusunda yakınlaşma durumunun yeterli düzeyde gerçekleşmemesi sonucu gerginleşen tehdit algısına odaklanmaktadır. Bu tehdit algısının bir sonucu olarak İran'ın farklılıkları yaşadığı ülkelerin ilişki içerisinde bulunduğu aktörlere dönük siber alan stratejisi incelenmektedir. Burada öncelikli olarak İran yönetiminin siber alanda sahip olduğu yeteneklere dair bulgular ortaya konulacaktır. Daha sonra ise İran'ın sahip olduğu bu yetenekleri KOEP süreci içerisinde nasıl eyleme konulduğu incelenecektir.

İlişkilerin Tarihine Kısa Bir Bakış

1979 öncesi İran ve Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ilişkilerinin en önemli belirleyeni Orta Doğu'da muhtemel Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) tehdidi olmuştur. İran bu dönemde bir taraftan jeopolitik konumu ve önemli yeraltı kaynakları diğer taraftan bölgedeki önemli devletlerin (Irak, Mısır, Suriye, Libya) Sovyet yanlısı bir politika izlemesi nedeniyle ABD açısından önemli bir müttefik olarak ortaya çıkmaktadır (Semiz ve Akgün,2005, s.164). Bu dönemde İran şahı, ABD'nin Ortadoğu politikalarına destek verirken, ABD İran'ın modern anlamda askeri teçhizat ve silahlara erişimi konusunda destek olmakta idi (Özcan, 2006, s. 11). Bu bağlamda ikili ilişkileri işbirliğine dayalı ve taraflar arasında karşılıklı güven çerçevesinde yürütülmüştür (Çelikkanat, 2007, s. 124).ABD'nin bu dönemde özellikle askeri alanda İran'a verdiği desteğin en önemli sebebi bu yaklaşım olarak ortaya çıkmaktadır (Arı,2004,s.258-259). ABD ile yakın ilişkiler geliştirme gayreti içerisinde olan İran Şahı'nın 11 Şubat 1979 gerçekleşen devrim neticesinde düşmesi sonrası ABD-İran ilişkileri bir dönüşüm sürecine girmiştir. Bu tarihten sonra ABD tarafından, İran yönetiminin devrim ilkeleri çerçevesince Orta Doğu bölgesi ve çevresinde ABD çıkarları ile örtüşmeyen politikalar ürettiği ve uyguladığı inancı kabul görmüştür. Otoriter bir yönetim sistemine sahip olduğu iddia edilen İran yönetimine dair bu algı ilerleyen süreçte iki ülke arasındaki karşıtlığı beslemiştir. ABD tarafından İran'ın ortaya koyduğu söylem ve eylem biçiminin yeni rejimin doğasından kaynaklandığına inanılmıştır.

ABD-İran arasındaki etkileşimler 1979 İslam Devrimi'nin yaşanması sonrası yoğunlaşarak devam etmiştir. Devrim sonrası ABD politikasının önceliği, İran'dan algıladığı tehdidin ABD menfaatlerine uygun bir şekilde dizayn edilmesi olmuştur. Bahsi geçen etkileşimin üç temel gündemi bulunmaktadır: i.) ABD tarafından militan olarak değerlendirilen ve Orta Doğu Bölgesinde bulunan bazı gruplara İran yönetiminin yasadışı finansal ve askeri destekte bulunduğu ve bu durumun ABD ve ABD'nin bölgedeki müttefikleri açısından tehdit ortaya koyduğu iddiası, ii) İran'ın bazı ABD vatandaşlarına yönelik hukuksuz alıkoymalar gerçekleştirdiği iddiası, ve son olarak iii) 2002 sonrası İran tarafından geliştirilen Nükleer Programın Birleşmiş Milletler'in 2231 numaralı kararının (UN Security Council, 2015) aksine geliştirildiği iddiası.

1979 yılında gerçekleşen İran Devrimi sonrası çalkantılı bir dönem geçiren ikili ilişkiler, 11 Eylül 2001 tarihinde ABD'de gerçekleştirilen terör saldırıları sonrasında yeni bir boyut kazanmıştır. Saldırı sonrası ABD'nin *şer eksenli* (Frontline, 2020) olarak ilan ettiği ülkelere yönelik askeri operasyonlara başlaması ile birlikte İran'ın gerek çevre ülkelere dönük ABD politikasının değişmesi gerekse yukarıda bahsedilen sebeplerle ABD ile ilişkilerindeki kopukluk artarak devam etmiştir (Rubenstein, 1981, s. 599).Burada İran'ın bölgesel politikaları ve bölgedeki bazı gruplarla olan ilişkisinin ABD'nin bölgede gerçekleştirmek istediği politikalarla tezatlar içermesi bu kopukluğun terörizm ve terörizme

destek verilmesi başlığı altında sürmesine sebebiyet vermiştir (Country Reports on Terrorism, 2018, s. 211-212). ABD Dışişleri Bakanlığı tarafından düzenli olarak yayınlanan *Terörle Alakalı Ülke Raporu* isimli rapora göre, İran'ın Hizbullah ve Gazze, Suriye, Irak ve Orta Doğu'daki çeşitli gruplar ile olan ilişkileri terör örgütlerine destek olmak şeklinde algılanmaktadır. Bu bağlamda İran'ın ABD tarafından terör örgütü olarak nitelendirilen gruplara destek sağlamak suretiyle bölgede istikrarsızlık yarattığı ifade edilmektedir. İlerleyen süreçte İran- ABD arasındaki karşıtlıklar içerisinde İran tarafından yürütülen nükleer çalışmalar konusunun daha fazla ön plana çıktığı görülmüştür. İran ilk nükleer çalışmalarına ABD'nin de desteği ile Şah döneminde başlamıştır. Bu süreçte Almanya, İsviçre ve Avusturya gibi batılı şirketlerin desteğiyle devam ettirdiği çalışmalar 1979 yılında gerçekleşen rejim değişikliği ile yavaşlamıştır (Çelikkanat, 2007, s. 129).

ABD yönetimleri tarafından İran'a dönük nasıl bir politika ortaya konulacağı konusunda sürekli bir şekilde tartışmalar yürütülmektedir. Bu tartışmalar bağlamında herhangi bir politika seçeneği dışarıda bırakılmamakla birlikte İran'a yaptırım uygulanması seçeneği daha fazla vurgulanmaktadır. Fakat aynı zamanda diğer politika seçenekleri değişik yoğunluklarda tartışmalarda yer bulmaktadır. Genel olarak, İran'ın bölgesel faaliyetlerine karşı ABD tarafından ortaya konulan davranışları şu şekilde ifade etmek mümkündür: İran'ın Körfez bölgesindeki askeri faaliyetlerine karşılık yaklaşık 35.000 ABD kuvveti bölgede bir şekilde hazır bulunmaktadır. Bunlara ayrıca ABD'nin Körfez'de ki en önemli hava üslerinden Katar' da ki El Udeyd Hava Üssü, Birleşik Arap Emirlikleri'ndeki El Dafra Hava Üssü ve Kuveyt'te bulunan Arifyan kampını da dâhil etmek gerekmektedir. ABD yönetimi aynı zamanda müttefik olarak tanımladığı hükümetlerin İran' a karşı olan faaliyet ve kapasitelerini artırmayı hedeflemektedir. Aynı zamanda İran yönetimi ile önemli sorunlar yaşayan bölgedeki müttefiki İsrail tarafından İran'a karşı Irak, Lübnan ve Suriye'de gerçekleştirilen çeşitli saldırıları desteklemektedir. İran Nükleer Programı bağlamında ise, ABD yönetimi İran üzerine sadece ABD ile sınırlı kalmayan geniş bir uluslararası baskı uygulama gayreti içerisinde olmuştur. Bu baskıların gerekçesi olarak ABD yönetimi, İran tarafından uygulanan programın tamamen barışçıl amaçlarla olmadığını ifade etmiştir. ABD tarafından İran'a uygulanan baskılar ülkede bir takım siyasi ve ekonomik sonuçlara sebebiyet vermiştir. Her iki alanda da daralmalar yaşayan İran'da 2013 yılında gerçekleşen Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde Hasan Ruhani tarafından sürdürülen kampanyanın en önemli unsurlarından bir tanesi, İran'ın yaşamış olduğu bu sorunların ortadan kaldırılması olmuştur.

Obama Yönetimi döneminde ABD-İran ilişkilerine yeni bir anlayış getirilmeye çalışılmıştır. Bu bağlamda ABD Başkanı Obama, İran nükleer programının diplomatik yollarla çözüme kavuşturulmasına duyduğu inancı ortaya koymuştur. Obama yönetiminin bu dönemde İran'a karşı ikili bir strateji takip ettiği görülmüştür: 2010-2013 yılları arasında İran'a karşı uygulanan yaptırımların geniş bir uluslararası işbirliği ile uygulanmasına gayret edilmiş ve böylelikle İran'ın yaşadığı ekonomik zorluklar artırılmaya çalışılmıştır. ABD yönetimi takip ettiği stratejinin ikinci bir parçası olarak askeri operasyon seçeneğinin masada olduğu fikrini paylaşmıştır (Congressional Research Service, 2018, s. 21).

2013 yılının Haziran ayında İran Cumhurbaşkanı Ruhani'nin İran'da göreve gelmesinden hemen sonra İran Nükleer Programı ile ilgili olarak ABD-İran arasındaki anlaşmazlıkların görüşülmesi amacıyla taraflar Umman'da müzakerelerde bulunmayı kabul etmişlerdir. 27 Eylül 2013 tarihinde ise, İran devrimi sonrası ABD-ve İran arasında ilk başkan düzeyindeki görüşme gerçekleşmiştir. İran ve P5+1 ülkelerinin karşılıklı anlaşmaya dayalı çabalarının ilk neticesi 2013 Kasım'ında uzlaşılacak *Cenevre Anlaşması* ile alınmıştır. Anlaşmanın ilk etapta güven ve işbirliği tesisine odaklanmakta iken devam eden yoğun müzakereler neticesinde İran'ın hangi tesislerinde uranyum zenginleştirmeyi sürdüreceği, kullanabileceği santrifüj sayısı gibi anlaşmanın devamı için temel teşkil eden kritik konular

üzerinde karşılıklı müzakere edebilme fırsatı sunmuştur (Şen, 2017, s. 10). Müzakerelerin başarılı bir şekilde devam etmesi sonrasında İran ve anlaşmaya taraf olan P5+1 ülkeleri (ABD, Rusya Federasyonu, Çin Halk Cumhuriyeti, Fransa ve İngiltere ve Almanya) arasında yapılan müzakereler neticesinde 14 Temmuz 2015 tarihinde *Kapsamlı Ortak Eylem Planı (KOEP)* isimli bir anlaşma metni ortaya konulmuştur (Belfer Center for Science and International Affairs, 2015, s.1). İran-ABD ilişkileri açısından düşünüldüğünde anlaşma 1979'dan bu yana inişli çıkışlı seyreden ilişkiler açısından önemli bir gelişme olarak ortaya çıkmıştır.

Taraf olan ülkelere çeşitli sorumluluklar yükleyen anlaşma çerçevesince, İran hükümetinden Santrifüj sayısını ve zenginleştirilmiş Uranyum stoklarını kademeli olarak azaltması, Natanz'da bulunan nükleer tesisi dışında herhangi bir reaktörde zenginleştirme yapmaması, Birleşmiş Milletler Uluslararası Atom Enerjisi Kurumu gözlem ve denetimlerine izin vermesi talep edilmiştir. Buna karşılık BM, ABD ve AB tarafından İran'a karşı uygulanan yaptırımların kademeli olarak son verilmesi taahhüt edilmiştir. ABD Başkanı Obama, anlaşmanın ABD-İran ilişkilerinde yeni bir dönem başlattığını ve ABD'nin ulusal güvenliğine katkılar sunacağını ifade etmiştir. İran tarafından gelen değerlendirmelerde ise, Cumhurbaşkanı Ruhani anlaşma sayesinde artık hiçbir gücün İran'ı tehdit eden bir güç olarak göremeyeceğini savunmuştur (Al Jazeera, 2015).

KOEP anlaşmasının imzalanması sonrası Ruhani liderliğindeki İran'ın ortaya koyması beklenen politikalarda birbirinden farklılaşan iki temel yaklaşım grubunun ortaya çıkması söz konusu olmuştur. Bu gruplardan ilki anlaşmanın, bölgesel konularda taraflar arasında çıkar ortaklığının kurgulanabildiği durumlarda iki ülke arasında daha fazla işbirliği ve yakınlaşmasının mümkün olabileceğine inanan gruptur. Bu bağlamda geçmiş dönemlerde 1990-91 Körfez Krizi ve 2001 yılında Afganistan'da Taliban'a karşı Kuzey İttifakı'nın desteklenmesinde rastlanan İran-ABD işbirliğinin tekrardan hayata geçirilebileceğine dair belirgin bir umut söz konusu olmuştur. Cumhurbaşkanı Ruhani'nin başını çektiği bu gruba göre, anlaşma ABD ve İran arasında ileride çeşitli alanlarda yaşanması muhtemel işbirlikleri açısından önemli bir gelişme idi. Ruhani'ye göre ABD İran'a karşı her ne kadar geçmiş dönemlerde oldukça olumsuz bir siyaset takip edilmiş olsa da bu durum geri dönülemez olarak değerlendirilmemekteydi. Diğer grup tarafından ortaya konulan ikinci yaklaşıma göre ise ABD ile her türlü işbirliği ve yakınlaşmanın hatalı olduğu savunuluyordu. Bu yaklaşımın en temel sebebi ise, geçmiş dönemlerde ABD ve İran arasında yaşanan gelişmelerin yol açtığı güven eksikliği ve 1979 İran devrimi sonrası süreç içerisinde halkın yaşamış olduğu bilişsel süreçlerde ön plana çıkan Amerikan karşıtlığı olmuştur. İran dini lideri Hamaney'in Cumhurbaşkanı Ruhani'ye verdiği destek ile bu grubun sesi baskın bir şekilde ortaya çıkmasa da, Ruhani'nin olumlu yöndeki açıklamalarının aksine Hamaney'in ABD ile müzakerelerin yalnızca nükleer program ile sınırlı tutulması konusundaki ısrarının ilerleyen süreçte İran halkı üzerinde ABD hakkındaki yaklaşımın şekillenmesinde etkili bir faktör olarak olduğu düşünülebilir (Şen, 2016).

Nükleer anlaşmanın ikili ilişkilere getirmiş olduğu bu olumlu hava anlaşma sürecinde gerek ABD gerekse İran'dan anlaşma dışında ki alanlarda birliğine yönelik mesajlar gelmesine sebebiyet vermiştir. DEAŞ'ın 2014 yılında Irak'taki hâkimiyet alanını genişleterek ülkenin önemli bölgelerinden biri olan Musul'da hâkimiyetini ilan etmesi sonrasında iki ülke, merkezi hükümeti desteklemek, ülkenin toprak bütünlüğünü korumak ve şiddetin bir an evvel bitmesini sağlamak noktasında DEAŞ'a karşı birlikte çalışabileceklerinin sinyallerini vermiştir. İki ülkenin bölgesel konulara yaklaşımı gerek yöntem gerek içerik olarak farklılık arz etse de, bu beyanlar ile iki tarafta nükleer anlaşmanın başarılı bir şekilde nihayete erdirilmesi için ülkelerinde var olan arzu ve isteğe dikkat çekmişlerdir. Dışişleri Bakanı Cevad Zarif de Ruhani benzeri olumlu açıklamalarda bulunmuş, İran'ın yapıcı angajman arayışının ülkenin bütün dış politika konularında hakim olacağını ve bölgesel istikrara

olumsuz katkıları olan tüm konularda ilgili ülkelerle diyalog arayışı içinde olacaklarını ifade etmiştir. Mevcut durumda büyük ölçekli krizler yaşayan Yemen ve Suriye’de Irak’takine benzer bir bakış açısıyla çözüm katkısında bulunulabilirdi. Obama yönetiminin bu konudaki tavrı ise, İran’ın Suriye’de etkili aktörlerden biri olduğu ve çözümün krizle ilintili diğer ülkelerle birlikte elde edileceği yönünde idi (Şen, 2017, s. 11). Dolayısıyla ABD ve İran’dan gelen açıklamalara bakılırsa taraflar arasında bölgesel konularla alakalı birlikte çalışmak konusunda olumlu bir bakış açısının belirlemeye başladığı tespitinde bulunmak yanlış olmayacaktır. Fakat burada daha önce bahsedilen ABD’nin samimiyetine karşı şüpheli yaklaşan Hamaney tarafından yapılan açıklamalar iki ülke arasındaki algı biçiminin kolay kolay değişmeyeceğine işaret etmekteydi. Nitekim Hamaney, İran’ın arrogant olarak nitelendirdiği ABD’ye ve bölgeye yönelik siyasetinin değişmesi gereken tarafları olmadığını dolayısıyla bu zamana kadar ortaya konulan politikanın ve destek verilen aktörlerle olan ilişkilerin benzer şekilde devam edeceğini ifade etmiştir. Hamaney’in sözleri karar alma mekanizmasında sahip olduğu üst düzey liderlik pozisyonu nedeniyle konuyla ilgili tüm aktörler tarafından ilgi ile takip edilmekteydi, zira karar alma mekanizmalarında bu görüşün baskın olması yönetim içerisinde Ruhani’nin başını çektiği anlaşmaya inanan kadronun anlaşmadan geri çekilmesi sonucunu doğurabilirdi (The Washington Post, 2015). Bu durum ABD karşıtlığının İran’ın gerek yönetim gerekse halk katındaki yaklaşımlarında derin bir şekilde gömülü bir olgu olduğuna işaret etmektedir.

İran içerisinde yaşanan tartışmaların bir benzerinin ABD içerisinde de yaşandığını söylemek mümkündür. ABD içerisinde bazı aktörler tarafından anlaşmanın, İran’ın nükleer programı açısından sınırlamalar getirmekle beraber, İran ile müzakere etmeye devam edebilmek için İran’ın bölgesel davranışlarını göz ardı ettiği eğlendirmesi yapılmıştır (Parsi, 2019, s.17) Ayrıca anlaşmanın olası bir balistik füze programı geliştirmesine dair herhangi bir kısıtlama içermediği konusunda eleştiriler getirilmiştir. Dolayısıyla anlaşmanın ABD’nin İran’dan algıladığı tehdit algılarına cevap veremez olarak değerlendirilmesine yol açmıştır (The New York Times, 2015; NBC News, 2015; Reuters,2015). Bu eleştirilere karşılık dönemin ABD Başkanı Barack Obama tarafından ABD ve İran arasındaki yaklaşım farklılıklarının derin ayrılıklar nedeniyle devam ettiğini, fakat hali hazırda İran’ın ABD tarafından birlikte çalışılacak bir aktöre dönüşmesi için sonuç getirebilecek en iyi yolun bu olduğu ifade edilmiştir.

İlerleyen süreçte ilk altı aylık süreç içerisinde KOEP’in uygulanması konusunda taraflar arasında herhangi bir sorun yaşanmamıştır. UAEK İran’ın Ortak Kapsamlı Eylem Planı çerçevesinde yükümlülüklerini yerine getirdiğini birçok kez teyit etmiştir. Fakat İran’ın anlaşma çerçevesine riayet etmesindeki en temel sebeplerden birisi olan ve yıllardır devam eden ekonomik baskı ve kısıtlamalar anlaşmanın süreç içerisinde yara almasına sebebiyet veren en belirgin alan olarak ortaya çıkmıştır. Başlangıçta İran’ın petrol ihracatı iki katına çıkması, İran’ın 3,5 milyar dolarlık doğrudan yabancı yatırım çekmesi ve yaptırımlar nedeniyle dondurulmuş mali varlıklarından otuz milyar dolara yakın meblağa erişim elde etmesi İran açısından olumlu gelişmeler olarak değerlendirilmekteydi (Şen, 2017, s. 13). Fakat mesele İran’ın tekrardan küresel sisteme yeniden entegrasyonu sürecine geldiğinde ABD’nin İran ile alakalı bazı kaygılarının devam etmesi nedeniyle büyük uluslararası banka ve finans kuruluşlarının İran ile işbirliği yapmak konusunda çekingen davranması İran’ın anlaşmaya dair inancını zedeleyen bir faktör olarak ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla yaptırımlar bir yönü ile devam ediyordu (Vogt ve Jalilvand, 2019, s. 14). Yaptırımların kalkmasından sonra yaşanan bu sorunlar İran ve ABD arasında azalması umulan gerilimi daha da derinleştirdi. İran hedeflediği sermaye ve yaptırımların ülkeye ulaşmamasından ABD’yi sorumlu tutuyor, ABD’yi anlaşmanın özüne riayet etmemekle suçluyordu. Anlaşma sonrasında iki ülke arasında bilhassa İran’ın dondurulmuş varlıkları sorun olmaya devam etti.

Diğer taraftan taraflar arasındaki jeopolitik açıdan herhangi bir yakınlaşma durumunun olup olmadığına bakıldığında bazı gelişmeler göze çarpmaktaydı. Arap Baharı sürecinin Suriye'de etkisini göstermesi sonrasında İran'ın Suriye sahasında var olmak konusundaki çabaları giderek belirginleşmiştir. Zaman içerisinde BM nezdinde gerçekleşen Cenevre görüşmelerinin bir parçası haline gelerek gerek İran gerek sahada gerekse diplomatik alanda nüfuz elde etmişti. Fakat Suriye süreç içerisinde ABD'nin Suriye'deki etkinliğini kısıtlı bir şekilde devam ettirme isteğinin de bir sonucu olarak İran Rusya ile beraber Esad rejiminin devamını sağlamak amacıyla faaliyet göstermiştir. Bu bağlamda ABD ve İran'ın Suriye ile ilintili konularda gerek tehdit gerekse çıkar tanımlamaları konusunda birbirinden farklı yaklaşımlara sahip olduğu görülmektedir. Diğer taraftan Yemen'de devam eden savaş süreci İran ve ABD'nin farklı pozisyonlara sahip oldukları bir diğer faktör olarak ortaya çıkmıştır (Semin, 2017, s. 85-104).

ABD'de başkanlık görevinin 2016 Kasım ayında gerçekleşen seçimler sonrası Donald Trump'a geçmesi öncesinde ikili ilişkiler açısından bazı önemli gelişmeler yaşanmıştır. Bunlardan ilki, Amerikan Kongresi'nin İran için 2006 yılında kabul ettiği ve süresi dolan yaptırım yasasının on yıl daha uzatılması olmuştur. İkincisi ise, Obama ABD Kongresine yazdığı mektupta İran Nükleer Programı'na dönük işletilen süreçten ayrı olarak, İran tarafından ortaya konulan bazı eylem ve politikaların ABD politikaları, güvenliği ve ekonomisi açısından bir tehdit teşkil ettiğini bildirmiştir. Bu bağlamda ABD'ye göre İran anlaşma sonrası nükleer anlaşmanın maddelerine aykırı hareket etmese de, bölgesel politikaları nedeniyle aslında anlaşmanın ruhunu yaralayan faaliyetlerde bulunmaktaydı. Aslına bakıldığında ABD'nin İran'dan anlaşmanın boyutlarını aşan bir bakış açısı geliştirmesini talep eden bu açıklamalar iki ülkenin nükleer anlaşma kapsamında ikili ve bölgesel krizlere dönük yaklaşımlarının benzeşmesi ihtimalini içermekteydi, fakat bu durum ilerleyen süreçte anlaşma açısından da sürece zarar veren bir unsura dönüşecekti (Şen, 2017, s. 14).

Trump-Ruhani Dönemi KOEP Bağlamında Yaşanan Gelişmeler

Donald Trump'ın 2016 yılının Kasım ayında ABD başkanlık koltuğuna oturması ile beraber dış politika konuları arasında İran meselesi farklı boyutları ile birlikte öncelikli gündem maddeleri arasında yer almıştır. 2016 Başkanlık seçimi sürecinde Donald Trump tarafından devam ettirilen kampanyanın önemli dış politika konularından birisi de KOEP anlaşması olmuştur. Trump tarafından, İran'ın anlaşmayı terk etmesi yahut nükleer programının gelişimi konusunda ortaya konulan çerçeveyi aşması durumunda ABD yönetiminin tepkisiz kalmayacağı ifade edilmiştir. Bu bağlamda anlaşmaya dış politika vaatleri arasında yer veren Trump, bahsi geçen anlaşmanın revize edileceği veya gerekirse sonlandırılacağını ifade etmiştir (Şen, 2017, s.5).

Başkan seçilmesi sonrasında Trump tarafından, seçim sürecinde İran ile ilgili ortaya konulan vaatlere uyumlu bir politika takip edilerek anlaşma kısa sürede değerlendirmeye alınmıştır. Bu bağlamda, 21 Mart 2016'da Washington'da yaptığı konuşmada anlaşmanın mevcut haliyle sürdürülemezliğine işaret etmiş, yürürlükten kaldırılması yahut yeniden düzenlenmesi şeklinde tekrardan gözden geçirilmesini bir öncelik olarak tanımladığını ifade etmiştir (Time, 2016). Zira Trump, İran'ın bölgesel faaliyetlerini azaltma yahut askeri faaliyetlerini kısıtlama konusunda imzalanan mevcut anlaşmayı yeterli görmemekte aynı zamanda anlaşmanın sadece İran'ın nükleer faaliyetleri odaklı olmasını eleştirmekte idi. Zaman içerisinde Trump'ın dış politika vaatlerine dönük bazı vaatlerini gerçekleştirmeye başlaması (ABD'nin Trans Pasifik Ticaret Anlaşması (TimeTürk, 2017) ve Paris İklim Anlaşması'ndan çekilmesi (NTV, 2018), NAFTA'nın tartışmaya açılması (Euronews, 2018.) gibi) İran'la yapılan anlaşmanın da yakın zamanda değerlendirilmeye açılacağına dair

görüşleri de kuvvetlendirmiştir. Buradan İran nükleer çalışmalarına dair anlaşmanın değerlendirme sürecinin ilk etapta ABD Kongresi tarafından güvence altına alındığını ifade etmekte fayda vardır. Zira ABD Kongresi'nin 2015'te çıkardığı *İran Nükleer Anlaşması Değerlendirmesi* kanunu üç aylık dönemlerle İran'ın anlaşmaya uygun davranıp davranmadığının tespit edilmesini gerekli kılmakta idi. Gerek başkan seçilmeden önce gerekse anlaşmanın iptal edildiği sürece kadar Başkan Trump'ın anlaşmaya dair yaklaşımının olumsuz olduğu oldukça belirgin idi. Fakat buna rağmen, bu süreç içerisinde örneğin 17 Mayıs 2017'de *İran'ın Nükleer Programına İlişkin Kapsamlı Ortak Eylem Planı* gereğince kaldırması gereken yaptırımı kaldırarak İran'ın anlaşmaya sadık kaldığını tasdik etmiştir (Kanat ve Yücel, 2018, s.12). Burada ifade edilmesi gereken husus, Trump tarafından anlaşmaya dair yapılan tasdiklerin kendi kanaatini yansıtmaktan ziyade ABD karar alma mekanizmalarının baskın görüşü olduğudur. Nitekim yönetim içerisindeki farklı aktörlerden gelen açıklamalara rağmen, (örneğin eski Savunma Bakanı James Mattis ve eski Ulusal Güvenlik Danışmanı McMaster gibi) Başkan Trump anlaşmanın çerçevesini kesinlikle tasdik etmediğini açık bir surette ortaya koymuştur.

ABD Başkanı Trump tarafından yapılan bu açıklamalar, anlaşmanın iptali için gerekli mekanizmaların harekete geçmesine ve anlaşmaya taraf olan ABD müttefiklerinin (İngiltere, Rusya, Çin, Fransa ve Almanya) anlaşmanın geleceğine dair pozisyonlarını tekrardan ortaya koymasına sebebiyet vermiştir. Almanya, Fransa ve İngiltere tarafından yapılan açıklamalarda ABD yönetiminin anlaşmaya sadık kalmasının gerekliliği ortaya konulurken, Başkan Trump gereken uyumun gösterilmemesi durumunda dahi, tek taraflı olarak ABD'nin anlaşmadan çekileceğini ifade etmiştir. İlerleyen süreçte anlaşmanın feshedilmesine yönelik tavrını devam ettiren ABD Başkanı Trump, 11 Ocak 2018 tarihinde İran'a uygulanacak yaptırımlara ilişkin muafiyetlerin süresini son kez uzattığını ifade etmiştir. Bununla birlikte anlaşmanın yürürlükte kalmasına halen sıcak baktığını ifade etmek amacıyla, İran'ın tüm gözlemcilere nükleer tesislerini denetlemesi izni vermesi ve balistik füze testi çalışmalarında bulunmaması gibi telkinlerde bulunmuştur. İlerleyen süreçte ise İran yönetiminin 120 gün içerisinde ABD'nin taleplerine uyumlu bir şekilde yenilemeye gitmemesi durumunda, ABD yönetiminin anlaşmadan çekileceği belirtilmiştir. Bahsi geçen sürecin geride kalması sonrası, ABD Başkanı Trump herhangi bir ertelemeye ihtiyaç duymaksızın 8 Mayıs 2018'de anlaşmadan tek taraflı olarak çekildiğini açıklamıştır (Beyaz Saray, 2018). 120 günlük sürecin sonuna doğru Mattis ve McMaster tarafından yapılan açıklamalarda anlaşmanın iptalini ABD çıkarlarına uygun olmadığı vurgusu yapılmış olsa da, Başkan Trump'ın yaklaşımını değiştirmemesi sonrası Mattis ve McMaster gibi isimler yönetimden ayrılmıştır. Bu durumun yaşanmasında bahsi geçen isimlerin, Trump ile İran konusundaki fikir ayrılıkları yaşadığı kamuoyuna açıkça yansımıştır. Mattis ve McMaster tarafından ortaya konulan yaklaşım, aynı zamanda ABD'de kararı eleştiren bazı çevreler tarafından da paylaşılmış, kararın ABD'den ziyade ABD'nin bölgedeki müttefiklerine ve bilhassa İsrail'in yararına olduğu iddia edilmiştir.

ABD'nin anlaşmadan çekilmesi sonrası 21 Mayıs 2018 tarihinde Dışişleri Bakanı Pompeo, ABD'nin İran'a uyguladığı yaptırım politikasına geri döndüğünü ifade etmiştir (Beyaz Saray, 2018). ABD'nin müttefik ülkeler ile birlikte İran'ın bölgesel faaliyetleri, siber saldırıları ve insan hakları ihlallerine karşı baskı yapma stratejisini tekrardan gündeme aldığını açıklayan Pompeo, aynı zamanda yönetim tarafından İran'a karşı izlenilecek strateji konusunda ayrıntılı bir liste de ortaya koymuştur (ABD Dışişleri Bakanlığı, 2018). Bu stratejiye göre ABD'nin İran'dan temel beklentileri 12 madde şeklinde kaydedilmiştir:

- Uluslararası Atom Enerjisi Kurumuna mevcut Nükleer Programın askeri boyutunun açıklanması,

- Zenginleştirmenin durdurulması ve Plütonyum üretimine tekrardan başlanılmaması,
- Uluslararası Atom Enerjisi Kurumu'nun İran'daki bütün tesislere koşulsuz girme imkânının sağlanması,
- (ABD tarafından iddia edilen) Nükleer Füze Sistemi geliştirme programının durdurulması,
- Farklı iddialarla İran hapisanelerinde bulundurulan tüm ABD ve müttefik ülke vatandaşlarının serbest bırakılması,
- Orta Doğu'da faaliyet gösteren Lübnan Hizbullah'ı, Hamas, Filistin İslami Cihat Örgütü gibi gruplara verilen desteğin sona erdirilmesi,
- Afganistan ve çevresinde bulunan Taliban ve ilintili diğer gruplara verildiği iddia edilen desteğin sona erdirilmesi ve üst düzey El-Kaide liderlerinin saklanması son verilmesi,
- Yemen'de faaliyet gösteren Husi gruplara verilen desteğin sona erdirilmesi,
- İran kontrolündeki güçlerin Suriye'den çekilmesi,
- İran Devrim Muhafızları Ordusu'na bağlı Kudüs Gücü'nün işbirliği içerisinde olduğu gruplara desteğini sona erdirmesi,
- Irak hükümetinin egemenliğine saygı duyulması ve Şii milislerin silahsızlandırılmasına, terhis edilmesine ve yeniden entegrasyonuna izin verilmesi,
- İran'ın birçoğu ABD'nin müttefiki olan komşularına karşı tehditkâr davranışlarına son vermesi, İsrail'i yok etme ve bununla beraber Suudi Arabistan ve Birleşik Arap Emirliklerine füze saldırısında bulunmaktan vazgeçmesi (U.S. Department of State, 2018).

Bu taleplerden ABD yönetiminin ikili ilişkilerde daha ileri bir noktaya gelmesini oldukça kapsamlı taleplere bağladığı sonucunu çıkarmak mümkündür. Fakat taleplerin birçoğunun İran'ın devrim sonrası ortaya koyduğu ulusal hedeflerine yönelik olduğu dikkat çekmekte, dolayısıyla İran yönetimi tarafından karşılanması kolay gözükmemektedir. Zira İran yönetiminin bahsi geçen konularla alakalı takip ettiği politikalar ülkedeki karar alıcıların ortaya koymuş olduğu tarihi anlatılar ile yakından ilgilidir. Karar alıcı aktörlere göre tarihi, arka planı, jeostratejik konumu, kaynakları ve beşeri sermayesi nedeniyle İran'ın bölgenin şekillenmesinde önemli bir rol oynaması gerekmektedir (Alley, Vaez, Wimmen ve Zalzburg, 2018). Ayrıca İran'ın istikrarsız bir bölgede olduğu inancı nedeniyle ülkelerinin kendi ayakları üzerinde durmasına yardımcı olacak ittifaklar geliştirmesini bir zorunluluk olarak değerlendirmektedirler. Ancak bu şekilde İran'ın dışarıdan gelen/gelecek müdahalelere karşı güçlü olacağı düşünülmektedir (Tabatabai, 2019, s. 17).

ABD tarafından yukarıda ortaya konulan talepler İran bağlamında aralıklı olarak tartışılan rejim değişikliği tartışmalarını da akla getirmiştir. ABD yönetimi tarafından belli zamanlarda dolaşıma sokulan bu seçenek konusunda Trump yönetiminin- bahsi geçen taleplerde göz önünde bulundurularak- tavrına bakılacak olunursa, yönetimin rejimi değiştirmek yerine rejimin davranışlarını değiştirmeyi ön plana çıkardığı tespiti yapılabilir. Fakat aynı zamanda Başkan Trump dâhil olmak üzere bazı ABD yetkilileri tarafından rejim değişikliğini de destekleyen açıklamalar yapılması, yönetim katında bu konuda tutarlı bir retorikğin ortaya konulmadığına işaret etmektedir (ABD Dışişleri Bakanı Pompeo tarafından 22 Temmuz 2018 tarihinde yapılan konuşma (Türkiye ABD Büyükelçilik ve Başkonsolosluğu Resmi İnternet Sayfası, 2018) ya da 21 Mayıs 2017 ABD Başkanı Trump'ın Suudi Arabistan

Ziyareti Konuşması (Beyaz Saray, 2017). ABD yönetimi yaptığı bu baskı ve beklentiler üzerinden iki temel sonuca ulaşmayı hedeflemektedir: i) İran yönetimini anlaşma çerçevesini tekrardan müzakere etmeye zorlanmak, ii) İran yönetiminin bölgedeki ABD çıkarlarının aleyhine tanımladığı kapasitelerini geliştirmesinin önüne geçmek.

ABD tarafından ortaya konulan yaptırımlara İran tarafından verilen karşılık başlangıçta ihtiyatlı bir profil ortaya koymuştur. İran Dışişleri Bakanı Zarif ABD'nin anlaşmadan çekilmesine rağmen İran'ın 'azami ihtiyatlı' davrandığını krizi tırmandıran tarafın ABD olduğunu ifade etmiştir (Deutsche Welle, 2019). Fakat bu ihtiyat durumu, ABD'nin artan baskıları nedeniyle zamanla İran tarafından daha fazla açıklama ve daha keskin adımlar gelmesine doğru evrilmiştir. 23 Temmuz 2018 tarihinde İranlı yetkililer, İran tarafından yapılan petrol ihracatının ABD yaptırımları ile önlenmesi halinde Körfez'deki petrol akışının kesileceğini ifade etmişlerdir. Bu açıklamalara ABD Başkanı Trump tarafından oldukça sert bir karşılık verilmiştir. Bu durum, ABD tarafından uygulanması her daim muhtemel olarak değerlendirilen İran'a karşı askeri yöntemlerin devreye sokulacağına dair yorumların tekrardan gündeme gelmesine sebebiyet vermiştir.

3 Ekim 2018'de ABD yönetimi 1955 tarihinde ABD ve İran arasında imzalanan *İttifak, Ekonomik İlişkiler ve Konsolosluk Hakları Antlaşması*'ni iptal ettiğini duyurması ile ikili ilişkilerdeki gerginlik tırmanmaya devam etmiştir. Söz konusu anlaşma, iki ülke arasındaki ticari ve diplomatik ilişkileri sağlamış olup 1979 sonrası ABD-İran gerginliği sebebiyle tartışmalı hale gelmiştir. 3 Ekim 2018'de söz konusu anlaşmanın ABD tarafından feshedilmesi İran tarafından kabul edilmemiştir. İranlı yetkililer tarafından Uluslararası Adalet Divanı'nın da gündeme getirilen anlaşmaya atıfta bulunularak ABD'nin yapmış olduğu yaptırımların hukuki alt yapısı eleştirilmiştir. Ulusal Güvenlik Danışmanı John Bolton yaptığı bir basın toplantısında, antlaşmanın feshinin diğer ülkelerin ülkelerindeki ABD veya İran menfaatlerinin durumunu etkilemeyeceğini belirtmiştir.

İlerleyen süreçte ABD yönetimi, Tahran yönetiminin petrol ihracatını hedef alan yaptırımlar uygulamaya koymuş, İran yönetimini korumakla görevli İran Silahlı Kuvvetleri'ne bağlı İran Devrim Muhafızları Ordusu'nu yabancı terör örgütleri listesine almıştır. Alınan bu karara İran parlamentosu sessiz kalmamış, Orta Doğu'da bulunan bütün ABD birliklerini terörist ilan edilmiştir (Foreign Policy, 2019).24 Nisan 2019 tarihinde New York'ta yapılan bir toplantıda İran Dışişleri Bakanı Zarif, ABD hapishanelerinde tutulan İranlıların, İran'da tutulan ABD-İran vatandaşlarının bir kısmı ya da tamamı karşılığında serbest bırakılması konusunda görüşmeye açık olduklarını ilan etmiştir. Fakat açıklamaya rağmen, ne mahkûm takası ne de KOEP'te ABD tarafından revize edilmek istenen maddeler ile alakalı herhangi bir görüşme gerçekleştirilmemiştir. İlerleyen süreçte doğrudan İran halkına seslenen ABD Başkanı Trump, her zaman İran toplumunun yanında olduğunu ifade etmiş, 'daha iyi' bir anlaşma için müttefik ülkelerle çalışmaya devam edeceklerini ve İran'ın da dilerse yeniden başlatılan müzakerelere katılabileceğini ifade etmiştir. ABD Başkanı tarafından açıklamalara karşılık İranlı yetkililer, farklı platformlarda İran'ın geçmiş deneyimlerinden hareketle ABD vaatlerine güvenmediklerini ifade etmişlerdir. Ayrıca ABD baskıları altında gerçekleşecek müzakerelerin faydalı olmayacağını ifade eden İranlı yetkililer, her türlü doğrudan müzakereyi reddettiklerini ifade etmişlerdir (Fars Haber Ajansı, 2019; NTV, 13 Haziran 2019).

ABD'nin KOEP'ten çekilmesi sonrası taraflar arasındaki gerginliğin dozunun artması, kamuoyunda tarafların askeri bir çatışma noktasına gelmesinin tekrardan gündeme gelmesine sebebiyet vermiştir. ABD yönetimleri tarafından farklı zamanlarda gerçekleştirilen bu tartışmaların, ABD Başkanı Trump döneminde de yaşandığına dair önemli bir gösterge, Başkan Trump tarafından 23 Temmuz 2018 tarihinde sosyal medya üzerinden iletilen "Bir

daha asla ABD'yi tehdit etmeyin; aksi takdirde, geçmişteki gibi sonuçlarına katlanırsınız. Biz artık sizin çılgın çatışma ve ölüm sözlerinizi sineye çekecek bir ülke değiliz; dikkatli olun.” şeklindeki mesajdır (The Telegraph, 2018). Benzer şekilde İran'ın ABD yaptırımlarının yeniden uygulanmasına yanıt olarak Hürmüz Boğazı'nı kapatma tehdidinin ardından dönemin CENTCOM Komutanı Joseph Votel'de, bölgedeki ABD kuvvetlerinin, ABD'nin çıkarlarını tehdit eden herhangi bir İran askeri eylemine karşı örtülü bir uyarı olduğunu ifade etmiştir. Uygulanan yaptırımlar ve artan ekonomik baskı, İran'ın ABD'ye karşı daha sert eylemlere geçeceği ihtimalinin artırmakla beraber İran Dışişleri Bakanı Zarif, 28 Nisan 2019 tarihli CBS röportajında İran'ın, Başkan Trump'ın İran ile karşı karşıya gelmek istemediğini fakat bazı ABD yetkilileri ve müttefiklerinin (İsrail, Suudi Arabistan ve BAE) Amerika Birleşik Devletleri ve İran'ı karşı karşıya getirmeyi hedeflediklerini ifade etmiştir (CBS News, 2019).

KOEP'in imzalanması öncesindeki süreçte, İran'a dönük askeri bir eylem yapılmasına karşı olan aktörler tarafından bu tür bir eylemin İran'ın nükleer programını büyük ölçüde geri çekebileceğini savundukları görülmüştür (Washington Post, 2012). Bu düşüncenin karar alma mekanizması içerisinde daha baskın olmasının bir sonucu olarak anlaşma sürecinin başladığı görülmüştür. Fakat buna karşın İran'ın durdurulması konusunda askeri operasyonun gerekli olduğunu düşünen bazı aktörler de bu dönemde mevcut idi. Obama yönetimi döneminde, İran'ın nükleer silah edinmesini önlemek için sürekli olarak “tüm seçeneklerin masada olduğunu” belirtilmiştir (Reuters, 2009). Ancak Obama Yönetimi, İran nükleer çalışmalarının askeri harekât öncesinde bir anlaşma ile önlenebileceği inancıyla hareket etmiştir. Zira İran ile olacak olası bir gerginlik, bölgedeki mevcut gerginlik durumunu tırmandırıp, diğer ülkelere yayabilir, İran'ın bölgesel izolasyonunu azaltabilir ve İran rejimini yerelde güçlendirebilirdi. Bu bağlamda askeri harekât gerçekleştirilmesi ilk etapta düşünülme de, KOEP sürecine girildikten sonra ABD Başkanı Obama, İran'ın anlaşmayı ihlal etmesi durumunda bu seçeneği devreye sokulabileceğini yinelemiştir. Obama Yönetimi zamanında karar alma mekanizmasının içerisinde yer alan farklı yetkililer tarafından, ABD ordusunun askeri operasyon seçeneğini İran'ın ABD müttefiklerine saldırması yahut saldırmaya hazırlanması durumunda veya İran'ın Körfez'de veya başka bir yerde serbest yağ akışını veya nakliyesini durdurma teşebbüsü olması durumunda gerçekleştirilebileceğini ifade etmişlerdir.

Bu dönemde dikkat çeken gelişmelerden bir tanesi, ABD yönetiminin İran'a yönelik alacağı sert tedbirler konusunda İsrail, Birleşik Arap Emirlikleri (BAE) ve Suudi Arabistan gibi ülkelerin destek verecekleri yönünde yaptıkları açıklamalar ve eylemlerdir. BAE ve Suudi Arabistan açısından İran'la yaşanan karşıtlık durumunun temel eksenini, Yemen'de yaşanan savaş durumu olmakla beraber (Rantisi ve Kekilli, 2017) ABD'nin bölgedeki önemli müttefiklerinden biri olan İsrail için İran meselesi daha kapsamlı bir konu olarak ortaya çıkmaktadır. İsrail açısından İran, 1979 devrimi sonrası ABD'ye benzer bir şekilde bölgede önemli bir tehdit kaynağına dönüşmüştür. Obama döneminde nükleer anlaşmanın engellenmesi için çaba sarf eden İsrail yönetiminin İran'ın bölgede ilintili olduğu gruplar konusunda oldukça sert bir tutum takındığı görülmüştür. Özellikle Arap Baharı sürecinin Suriye'ye ulaşması sonrasında Suriye sahasında etkili olan Hizbullah hedeflerine karşı askeri müdahalelerde bulunun İsrail yönetimi, düzenli olarak İran nükleer programının ‘tehlikeli’ amaçlar üzerinden gerçekleştirildiğine işaret etmiştir. Süreç içerisinde İsrail yönetiminin düzenli olarak ABD yönetimine anlaşmanın iptali ve İran'a daha sert müdahalelerde bulunulması konusunda telkinleri olmuştur (Kaye, Nader ve Roshan: 2011). İsrail, BAE ve Suudi Arabistan gibi ülkelerin Trump başkanlığındaki ABD yönetiminin İran karşıtı yaklaşımını desteklemektedir. Hali hazırda Suudi Arabistan ve Birleşik Arap Emirlikleri, Yemen'deki İran destekli Husilere karşı hava operasyonlarını sürdürmeye devam etmekte, İsrail ise, Suriye'de İran ve ilintili grupların sahip olduğu altyapı tesislerine karşı saldırı düzenlemektedir. Bu ülkeler tarafından ortaya konulan destekten bağımsız olarak

değerlendirildiğinde mevcut durumda binlerce ABD askeri birliği ve İran destekli kuvvetler Irak, Suriye ve Basra Körfezi'nde fiziksel olarak birbirine yakın bir vaziyette faaliyet göstermektedirler. Bahsi geçen gelişmeler zaman içerisinde ABD ve İran'ın birbirlerine karşı tutumlarının sertleşmesine sebebiyet vermiştir.

ABD yönetimi, 2019 Mayıs başlarında İran'dan gelebilecek tehditlere karşı tedbir amacıyla USS Abraham Lincoln Uçak Gemisi Taarruz Grubu ile Nükleer kapasiteli B-52 bombardıman uçaklarından oluşan Bombardıman Görev Gücü'nü Basra Körfezi'ne sevk etmiştir (TRT Haber, 14 Mayıs 2019). Bu olay öncesinde 12 Mayıs 2019 tarihinde Suudi Arabistan Enerji Bakanı Halid El-Falih, BAE'de bulunan Fuceyre Limanı yakınlarında Suudi Arabistan, BAE ve Norveç'e ait 4 ticari kargo gemisinin sabotaja uğradığını ifade etmiştir. İran tarafından kabul edilmese de saldırı sonrası Beyaz Saray Ulusal Güvenlik Danışmanı Bolton, İran'ı hedef alan açıklamalarda bulunmuş, saldırının arkasında İran olduğuna kuvvetli bir şekilde inandığını ifade etmiştir (NTV, 29 Mayıs 2019). Olay sonrası ABD yönetimi gözdağı vermek amacıyla bölge üzerinde F-15 ve F-35 uçakları ile uçuşlar gerçekleştirmiştir. İran Yönetimi'nin yaşanan bu gelişmeler karşısında öncelikli olarak, Avrupa ülkelerinin ABD'den gelen baskıları hafifleteceği umudu ile sert cevaplar vermekten kaçındığı görülmüştür.

2019 Mayıs ayında ABD Başkanı Trump, Çin, Hindistan, Yunanistan, İtalya, Japonya, Güney Kore Tayvan ve Türkiye'nin İran'dan petrol ithal etmesi durumunda herhangi bir yaptırım uygulamayacağı konusundaki feragatinden vazgeçtiğini ilan etmiştir (TRT Haber, 22 Mayıs 2019). ABD yönetimi aynı zamanda İran'dan demir, çelik, alüminyum ve bakır ürünleri ihraç edilmesi konusunda da yaptırım uygulamış, nükleer alanda İran'ın KOEP bağlamında ürettiği zenginleştirilmiş uranyum ve ağır su ihraç etmesini mümkün kılan taahhütleri de iptal etmiştir. Yaşanan tüm bu gelişmeler, İran yönetiminin baskılara karşı daha belirgin cevaplar ortaya koymaya başladığı bir döneme girilmesine sebebiyet vermiştir. Bu bağlamda İran yönetimi üç alanda eylemler ortaya koymuştur: i) Nükleer alanda gerçekleşen önlemler, ii) Askeri alanda gerçekleşen önlemler ve ii) Körfez'den petrol ihracatı konusunda alınan karar ve eylemler. Nükleer alanda gerçekleşen önlemler açısından bakıldığında, İran, yaptırımlara karşı koymak amacıyla Avrupa ülkelerini anlaşma bağlamında söz verilen mekanizmanın çalışmasını sağlamak amacıyla enstrümantalize etmeye çaba sarf etmektedir. Askeri alanda, İran caydırıcılık yaratmak ve ulusal çıkarlarını korumak amacıyla ABD'den bir takım tavizler almak üzere hareket etmektedir. Son olarak, petrol ihracatı konusunda, İran Suudi Arabistan ve BAE'i petrol ihraç edemediği takdirde onların da bu ihracatı yapamayacakları konusunda tehditte bulunmuştur (Anadolu Ajansı, 2019).

Yaşanan gelişmelere dönük olarak, ABD karar alma mekanizmalarında etkili olan aktörlerden farklı açıklamalar gelmiştir. ABD Başkanı Trump tarafından ABD'nin savunmacı davrandığı ve aldığı uyarılara yanıt olarak hareket ettiği mesajı verilmekle beraber, Dışişleri Bakanı Pompeo ve Ulusal Güvenlik Danışmanı Bolton tarafından daha sert mesajlar aktarılmıştır (CNN Türk, 2019a; Haberler, 23 Haziran 2019; Habertürk, 20 Ocak 2019; Habertürk, 23 Haziran 2019). Bu bağlamda ABD Başkanı Trump'ın iki ülke arasındaki müzakereleri yürüten İsviçreli yetkililere kendisine direk ulaşabilecekleri bir telefon numarası verdiği görülmüştür. Trump'ın bu eylemi üzerine açıklama yapan İran Dışişleri Bakan Yardımcısı Abbas Arakçi, iki ülke arasındaki sorunların bu şekilde çözülemeyeceği mesajını vermiştir. ABD'nin gerek İran'a gerekse bölgeye uyumlu politikalarından yoksun olduğunu ifade eden Arakçi, böylelikle ilişkilerin iyiye gitmesinin önünde daha büyük engeller olduğuna dikkat çekmiştir (Haberler, 12 Mayıs 2019).

İran'ın KOEP Süreci ve Sonrasında Ortaya Koyduğu Siber Alan Faaliyetleri

KOEP sürecinin başlaması ile beraber her ne kadar içerisinde ABD'nin de bulunduğu P5+1 ülkeleri ve İran yönetimi arasında karşılıklı güven inşasına dönük bir süreç başlamış olsa da, sürecin itici gücü ABD ve İran arasında ne ikili ne de bölgesel yaklaşım ve politikalar konusunda yakınlaşma durumu yeterli düzeyde gerçekleşebilmiştir. İlerleyen süreç, iki ülke arasındaki gerginleşen tehdit algısının sadece fiziksel dünyadaki boyutları ile sınırlı olmadığını göstermiştir. Bu durumun bir sonucu olarak İran'ın ABD ve müttefiki (gerek KOEP sürecindeki gerekse diğer) ilişki içerisinde bulunduğu aktörlere dönük siber alan faaliyetlerinde bulunduğu görülmüştür. Çalışma bu kısımda İran tarafından benimsenen siber alan stratejisinin KOEP süreci ile beraber nasıl şekillendiğine odaklanmaktadır. Burada öncelikli olarak İran yönetiminin siber alanda sahip olduğu yeteneklere dair bulgular ortaya konulacaktır. Daha sonra İran'ın sahip olduğu bu yetenekleri KOEP süreci içerisinde nasıl eyleme koyduğu incelenecektir.

İran'ın Siber Alandaki Yetenekleri

İran yönetimi tarafından yirmi birinci yüzyılın başlarından bu yana ülke bütçesinin önemli bir bölümünü siber yetenekleri geliştirmeye ayırdığı ifade edilmektedir. Bilhassa 2013 yılında göreve gelen Cumhurbaşkanı Ruhani dönemin de bahsi geçen güvenlik bütçesinin on iki kat artırıldığı iddia edilmektedir (Schaefer, 2018; Katz, 2011). Kasım 2019'da Tahran'da düzenlenen 8. Ulusal Sivil Savunma Forumunda İran Sivil Savunma Teşkilatı başkanı Tuğgeneral Gholam Reza Jalali, İran'ın hibrit ve çok katmanlı tehditlere yeni bir savunma yaklaşımı benimsediğini ve siber alanda kullanılacak savunma ürünleri geliştirdiğini açıklamıştır (Fars News Agency, 2019). İran bu şekilde siber alanda rejime karşı faaliyet gösteren aktörlere karşı izleme ve denetleme faaliyetleri içeren çok boyutlu bir savunma sistemi oluşturmayı hedeflemektedir. İran bu amaçla iki temel amaç üzerinden ilerlemektedir: i) temel altyapı unsurları ve uranyum zenginleştirme programına karşı geliştirilen zararlı eylemlere karşı koymak; ii) rejimi ayakta tutan unsurlara dönük İran iç siber alanına sızan tehlikeli unsurlara karşı koymak (Siboni ve Kronenfeld, 2014, s. 84-85).

İran tarafından gelen açıklama belirtilen yönde olmakla birlikte, ülkenin siber alandaki yeteneklerini keşfetmek bu yeteneklerin varlığını belgeleyen bilgi ve belgelere dönük kaynakların sınırlı olması nedeniyle zorluklar içermektedir. Fakat son yıllarda İran tarafından siber alanda ortaya koyulan faaliyetler ülkenin siber alanda elde ettiği güce dair algının değişmesine ve yeniden değerlendirilmesine sebebiyet vermiştir. Bu bağlamda İran'ın sahip olması muhtemel siber yeteneklerinin tanımlanmasına dair farklı aktörler tarafından çabalar sarf edilmektedir. Örneğin 2019 yılının Mart ayında Microsoft tarafından yayımlanan bir rapora göre, İran'la ilintili siber grupların son iki yıl içinde dünya çapında binlerce insanı ve iki yüzden fazla şirketi hedefleyerek önemli derecede ekonomik zarara neden oldukları ifade edilmiştir (McMillan, 2019).

2012 yılının Mart ayında İran dini lideri Hamaney istihbarat, milis güçler, güvenlik ve medya şefleri ve İran Devrim Muhafız Birlikleri (İDMB) mensuplarını içeren bir *Yüksek Siber Uzay Konseyi* kurulduğu ilan edilmiştir. Konseyin temel amacının İran bilgisayar ağlarının sahip olduğu savunma sistemlerini denetlemek, tehdit olarak nitelendirilen bilgisayar ağlarına sızmak ve gerekli görüldüğü durumlarda onlara saldırıda bulunmak amacıyla yeni metotlar geliştirmek olduğu ifade edilmiştir (Harris, 2014). İDMB tarafından ayrıca çevrimiçi faaliyetlere yönelik dış tehditlere karşı koymak amacıyla *Basir* isimli bir üst düzey komut ve kontrol ağı kurulduğu ifade edilmiştir. 2012 yılının Mart ayında İDMB tarafından İran'a karşı gerçekleştirilen siber saldırılar ile mücadele etmek amacıyla son 3 yılda yaklaşık 120.000 personelin işe alındığını iddia edilmiştir (Fassihi, 2012). Gerek hücumla dayalı gerekse savunmaya dayalı siber yeteneklerin yönetiminden sorumlu olan Yüksek Siber Uzay

Konseyi çeşitli istihbarat ve güvenlik kurumları ile beraber çalışmaktadır. Bu organlar içerisinde İran Siber Polisi, İstihbarat ve Güvenlik Bakanlığı, Siber Alan Yüksek Konseyi, Ulusal Siber Alan Merkezi, İslam Devrimci Muhafız Birliği, İDMB ve İDMB'ye bağlı olduğu öne sürülen Basij Siber Konseyi, Ulusal Pasif Savunma Teşkilatı, Siber Savunma Komutanlığı gibi aktörler bulunmaktadır. Bunlardan bazıları hükümet ve ordu içinde faaliyet göstermekte iken, diğerleri bağımsız faaliyet göstermektedir (Congressional Research Service, 2020, s.1). İran'ın bu birimlerden başka vatan sevgisi yahut finansal motivasyonlar ile faaliyet gösteren bilgisayar korsanlarından özel sektör yüklenicilerine kadar uzanan aktör yelpazesi üzerinden siber faaliyetlerde bulunduğu ifade edilmektedir. İran hacker topluluğunun ise dünya çapında en baskın ve aktif topluluklardan biri olduğu iddia edilmektedir. Devrimi ve rejimin devamının korunmasını sağlamak amacıyla faaliyet gösteren grubun İDMB ile ilişkili olduğu iddia edilmektedir. Siber alandaki hacker aktivitelerini analiz eden Zone-H isimli siteye göre, dünyanın en aktif 40 hacker grubu içerisinde 7 tanesinin İran ile ilintili olduğu ifade edilmektedir (Siboni ve Kronenfeld, 2014, s. 84-85). Bazı yorumculara göre, 2015 yılında imzalanan KOEP anlaşmasının dünyadaki üniversiteler ve bilimsel enstitülerle işbirliği oluşturması İran'ın bu işbirlikleri üzerinden aynı zamanda siber yeteneklerini de geliştirmek konusunda fırsatlar sunmuştur (Gundert, Chohan ve Lesnewich, 2018).

İran'ın siber alana dair yeteneklerini geliştirmesinde geçmişte yaşamış olduğu tecrübeler oldukça etkili olmuştur. Bunlar arasında bilhassa 2009 yılında gerçekleşen *Yeşil Hareket* olarak bilinen ülke içi sivil protestolar ve 2010 yılında İran bilgisayar sistemlerini hedef alan *Stuxnet* olarak bilinen saldırı önemli yer tutmaktadır. *Stuxnet* olarak bilinen bilgisayar solucanının Natanz'da bulunan nükleer reaktörlere yapılan saldırı sonrası ortaya koyduğu manipülasyon başarısı (Cilluffo, 2012, s.3.), İran'ın bu tarihten sonra gerek hücum gerekse savunmaya dayalı bir siber alan konseptine başvurmasına yol açmıştır. İran bu tarihten sonra *Stuxnet* saldırısı gibi benzer saldırıların önlenmesi, *Duqu* ve *Flame* (Kronenfeld ve Siboni, 2014, s.90) gibi istihbarat odaklı virüslerin İran bilgisayar ağına nüfuz etmesi, İran halkına ait özel bilgi ve hizmetlerin gözetilmesi ve ele geçirilmesinin önüne geçilmesi gibi savunma odaklı çalışmalarda bulunmuştur. Saldırı İran'ın uranyum zenginleştirme programını birkaç yıl geriye götürürken, siber savunma ve siber saldırı kabiliyetine yatırım yapması açısından İran açısından bir itici güç olarak ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda İran'ın siber alanda kendisini geliştirmesinin arkasında saldırgan bir profil ortaya koymaktan ziyade öncelikli olarak kendisine dönük saldırılara karşı savunma tepkileri ortaya koymak olduğu tespitini yapmak mümkündür. Solucanın ABD -ve aynı zamanda İsrail- kaynaklı olduğuna inanılmıştır. Bu durum her ne kadar kanıtlanmamış olsa da, İran batılı ülkeler ve bilhassa ABD'nin teşvikleri ile kendisine uygulanan çok boyutlu baskılardan dolayı hissettiği mağduriyet duygusu ve çıkarlarının tehlike altında olduğuna dair inancı (Shafa, 2014) ile bu alanda kendini geliştirme gayreti içerisinde olmuştur. *Stuxnet* ve benzeri saldırılar ilk etapta İran'ın siber yeteneklerini zayıflatan bir faktör olarak ortaya çıksa da, saldırılar ülkenin ileriye dönük yeteneklerini geliştirmesi ve ortaya koyduğu siber tehdidi kuvvetlendirmesi sonucunu doğurmuştur. Bu bağlamda İranlı aktörler mevcut siber yeteneklerinin kapasitelerini daha iyi keşfetmek üzerine yoğun çalışmalar yapmaya başlamışlardır. Bu keşif esnasında İran'ın mevcut eksikliklerini asimetrik unsurlarla dengeleme çabasına girdiği görülmektedir. İran bu konuda ithal teknolojik ürünlere ülke içerisinde üretilmiş alternatif milli ürünler sunmaktadır. 2013 yılının Aralık ayında İran Devrim Muhafızları Birliği (IDMB) tarafından işletim sistemi, navigasyon sistemi, cep telefonları gibi yerli olarak geliştirilen savunma ile ilişkili ürünleri kamuya açıklamıştır.

Yeni teknolojik araçların geliştirilmesi anlamına gelen bu süreçte aynı zamanda ekonomi ile ilişkili sektörlerin çeşitlendirilmesi de amaçlanmıştır. Bu bağlamda kripto para

madenciliği alanının endüstriyel bir alan olarak faaliyette bulunmasına izin verilmiş ve alanın ihtiyaç duyduğu yasal düzenlemeler hayata geçirilmiştir. İran Sanayi, Maden ve Ticaret Bakanlığı yerel madencilere onay verme yetkisine sahip makam olarak bu faaliyetleri düzenlemek için bazı kurallar ortaya koymuştur. Yeni yasa, İranlıların ekonomik yaptırımlardan kaçınmanın bir yolu olarak hali hazırda kripto madenciliği yaptıkları bir dönemde İran'da kabul edilmiştir. İran hükümeti yetkilisi Amir Hossein Saeedi Naeini, İran'daki kripto para madenciliğinin 8.5 milyar dolar kapasiteye sahip bir endüstri olma potansiyeli nedeniyle İran ekonomisi üzerindeki ağır uluslararası yaptırımların ortasında ihtiyaç duyulan bir alan olduğunu ifade etmiştir. Bu değerlendirmenin bir sonucu olarak Aralık 2019'da İran Cumhurbaşkanı Ruhani tarafından İslam ülkelerinin dolara alternatif bir kripto para birimi geliştirmesi gerektiğini ifade etmiştir. İran yönetimi ABD'nin dolar üzerinden ekonomik hegemonya kurmaya çalışması nedeniyle bu gelişmenin savunma amaçlı bir finans stratejinin parçası olarak değerlendirilmesi gerektiğini ifade etmiş, İran'ın da bu düşünce üzerinden kripto para birimi faaliyetlerine izin verdiği ve desteklediğini açıklamıştır (Partz, 2019).

KOEP Sürecinde İran'a Atfedilen Siber Alan Faaliyetleri

İran'ın askeri operasyon gücünü kuvvetlendirmek amacıyla istihbarat toplamak, operasyonları etkilemek amacıyla geniş çaplı saldırılar düzenleyecek kapasiteler geliştirme konusunda önemli bir seviyeye ulaştığına dair yaklaşımların kuvvetlenmesi sonrası İran bölgesel ve küresel ölçekli siber saldırılarda bulunduğu gerekçesiyle şüphe duyulan bir aktör haline gelmiştir (Caravelli ve Maier, 2016, s.19). Dolayısıyla anlaşma öncesi süreçte İran'ın bazı ülkelere dönük önemli zararlar veren siber operasyonlar gerçekleştirdiği iddia edilmiştir. İran'ın siber savaş alandaki yetenekleri, 2012 ve 2013 yılında meydana gelen, daha sofistike teknikler üzerinden gerçekleştirilen, yüksek hedeflere saldıran ve daha önce İran'a atfedilen saldırılardan daha büyük bir dizi saldırı üzerinden tekrardan değerlendirilmiştir. 2012 yılında gerçekleştirilen *Abadil Harekâtı* İran'ın en yıkıcı saldırılarından biri olarak kabul edilmektedir. 2012'de başlatılan harekât halen aktif olmakla birlikte farklı (Dağıtılmış Hizmet Reddi) DDoS saldırı versiyonları ve dalgalarını içermektedir. Bunlar içerisinde ilk dalga henüz bu tür bir operasyon için hazır olmayan Bank of America, Citigroup ve HSBC gibi ABD bankalarına saldırarak ülkenin finans sistemini hedef almıştır. Saldırı da, bankaların web siteleri ve sunucuları engellenerek müşterilerin çevrimiçi bankacılık hizmetlerini kullanmaları engellenmiştir. Saldırı sonrası İran çok şüphe duyulan aktör olmakla birlikte ABD tarafından daha fazla rahatsızlık duyulan şey, saldırının daha önce gerçekleştirilen bir DDoS saldırısından daha yoğun bir şekilde akan ve ileri derecede bir gelişmişlik gerektiren bir trafik üzerinden gerçekleştirilmesi olmuştur (Harris, 2014). İlerleyen süreçte İran ile bağlantılı olduğu iddia edilen İzzeddin el-Kassam Siber Savaşçıları saldırının sorumluluğunu üstlenmiştir (Siboni vd, 2020, s.24). Bu saldırılardan bir diğeri, 2012 yılında *Shamoon* olarak adlandırılan kötü amaçlı yazılım üzerinden Suudi Arabistan petrol şirketi Aramco'ya gerçekleştirilen saldırı olmuştur. Yazılım Suudi bilgisayar sistemlerini etkilemiş ve büyük hasara mal olmuştur. Aynı yıl Katar'daki RasGas şirketine yönelik saldırılar siber alandaki yine aynı stratejisinin bir parçası olarak görülebilir. Kayda geçen bir diğer olay ise, 2013 yılında, IDMB tarafından sözleşmeli bir şirket tarafından istihdam edildiği iddia edilen bir İranlının, New York Rye'deki Bowman Avenue Barajı'nın denetleyici kontrol ve veri toplama (SCADA) sistemlerine erişmesidir. Bu olay ile, barajın durumu ve işleyişi ile ilgili bilgilere erişim sağlanmış ve söz konusu barajın işlevi tehlikeye girmiştir. Aynı yılın Mayıs ayında ABD'li bazı enerji ve altyapı şirketleri de benzer saldırılarla karşı karşıya kalmıştır. ABD yönetimi tarafından her ne kadar olayın arkasında İran'ın olduğuna dair herhangi bir paylaşılmasa da bu konuda bazı kanıtlara ulaşıldığı ifade edilmiştir (Siboni ve Kronenfeld, 2014, s. 93). Kasım 2015'te İDMB tarafından eski ABD Başkanı Barack Obama yönetimi

üyelerinin e-posta adreslerine ve sosyal ağlarına müdahale edilmiştir. Bu sosyal ağlardan biri olan Facebook, hükümet çalışanlarının sosyal ağ profillerini geri alma girişiminde bulduklarını doğrulamıştır (Solomon, 2015).

KOEP anlaşmasının Temmuz 2015 tarihinde imzalanması sonrası ilk altı aylık dönemde İran kaynaklı olduğu iddia edilen saldırıların azaldığı ifade edilmiştir. Fakat ilerleyen süreçte ABD ile ittifak içerisinde olan müttefik ülkeleri de hedef almak suretiyle siber saldırıların devam ettiği görülmüştür. Haziran 2013'te İsrail Başbakanı Benjamin Netanyahu, İsrail'in bilgisayar altyapısının İran kaynaklı siber saldırılar altında kaldığını ifade etmiştir. Birkaç ay sonra ise, İslami Siber Direniş Grubu (ICRG) olarak adlandırılan bir grup hacker, üst düzey bir Hizbullah yöneticisinin öldürülmesi nedeniyle İsrail'e karşı bir dizi saldırı gerçekleştirdiklerini iddia etmişlerdir (Cohen,2013). Mayıs 2016 tarihinde ise, İran devlet destekli bir kuruluşun yaklaşık 120 İsrail menşeli kurum ve kuruluşa karşı taarruzunda bulunduğu bildirilmiştir. Bu grubun daha sonra 2015 yılında beri İran hükümeti adına faaliyet gösteren *OilRig13* isimli hacker grubu olarak belirlenmiştir.

2017 yılında ABD Hazinesi, *Ajily Yazılım Satın Alma Grubunu* uluslararası bir suç örgütü olarak nitelendirmiştir. İran merkezli grubun, ABD ve diğer Batı ülkelerinin GPS güdümlü silah tasarlama hakkındaki yazılımlarını ele geçirme teşebbüsünde buldukları iddia edilmiştir (*Iran Watch*, 2017). Bu olay yaşanan diğer saldırılardan farklı olarak grubun askeri teknoloji alanındaki kaynaklara ulaşmak amacıyla siber alanı nasıl kullandığını göstermiştir. 2018 yılında ise *Madi* lakaplı bir kötü amaçlı yazılım kullanılarak, ABD düşünce kuruluşlarına, şirketlerine ve akademisyenlerinin de dâhil olduğu kalabalık bir aktör grubundan bilgi ve belge ele geçirilmesi amacıyla bir saldırı düzenlenmiştir. Eylül 2019'da İran tekrardan Aramco'ya saldırmakla suçlanmış, fakat İran bu iddiayı reddederek saldırının arkasında Yemen'de ki Husi gruplar olduğunu iddia etmiştir. Saldırının işletme üzerinde önemli derecede etkisi olmuş ve petrol üretimi gecikmiştir. 19 Kasım 2019'da Microsoft şirketi, İran hükümetiyle bağlantılı olduğu iddia edilen *Phosphorous* adlı bir bilgisayar korsanı grubu tarafından gerçekleştirilen yoğun bir siber saldırıya maruz kaldıklarını açıklamıştır (*Asharq Al-Awsat*, 2019). Yine aynı yıl grubun ABD başkanlık kampanyaları ve hükümet yetkililerine dönük siber casusluk operasyonları ve bilgi edinme aktivitelerinde buldukları iddia edilmiştir (Çahmutoğlu, 2020). Mayıs 2020 tarihinde ise İsrail'in kritik altyapılarından biri olan, belirli bölgelere su taşıyan ve arıtan tesislerine siber saldırılar gerçekleştirmiştir. Siber saldırıları doğrulayan İsrailli üst düzey yetkililer, İran'la ilişkili olduğuna inandıkları saldırıların başarısız olduğunu fakat beklenmedik bir şekilde gerçekleşmesi nedeniyle gelecek saldırılar konusunda endişe duyduklarını belirtmişlerdir (Warrick ve Nakashima, 2020).

ABD su ve diğer siber sistem yapılarına gerçekleştirilen sürekli saldırılar nedeniyle (Brennan, 2012) ABD yönetimi tarafından başarılı olma ihtimali olan en küçük bir teşebbüse karşı hassasiyet gösterilmektedir. İran tarafından ABD'ye karşı gerçekleştirildiği iddia edilen saldırılar bu zamana kadar kapsam ve kalıcılık açısından telafi edilmesi zor saldırılar olarak değerlendirilmese de, İran'ın ABD'ye karşı gerçekleştirilen bazı büyük eylemlere önemli derecede müdahil olduğu iddia edilmektedir (Waterman, 2011). Siber alanda Çin, Rusya, ABD ve İsrail gibi büyük siber güçlerin gerisinde kalmasına rağmen, ABD'nin bilhassa sonra yıllarda İran ile yaşadığı gerilimler nedeniyle İran tehdidini tanımlamak ve siber stratejine dair bilgilere ulaşmak konusunda çabalar geliştirildiği dikkat çekmektedir (Siboni vd., 2020, S. 22). 22 Haziran 2019 tarihinde ABD İç Güvenlik Bakanlığı Siber Güvenlik ve Altyapı Güvenliği Ajansı (CISA) Direktörü, Christopher C. Krebs İran'ın siber faaliyetlerini gözlemlediklerine dair bir açıklamada bulunmuştur:

CISA, İran rejimi aktörleri ve vekilleri tarafından Amerika Birleşik Devletleri sanayilerine ve devlet kurumlarına yönelik kötü amaçlı siber faaliyetlerde son zamanlarda meydana gelen bir artışın

farkındadır. İran rejimi aktörleri ve vekilleri giderek daha fazla yıkıcı [...] saldırı kullanmakta, sadece veri ve para çalmaktan çok daha fazlasını yapmaktadır (Congressional Research Service, 2020).

İran'ın vekil aktörlerinde desteğiyle ülke dışında ortaya koyduğu siber alan faaliyetleri jeopolitik gelişmelere karşı ortaya koyduğu stratejinin bir parçası olarak değerlendirilebilir. Zira 2016-2017 yıllarında gerçekleştirilen *Shamoon* operasyonunun ikinci dalgası Suudi Arabistan'ın Yemen politikasına dönük atıflar içermiştir. ABD Başkanı Trump'ın Mayıs 2018'de KOEP'ten çekilme kararını açıklamasının hemen akabinde ABD müttefiklerine gönderilen e-posta kimliklerine dönük operasyonlar başlatmıştır. Saldırının kapsamı açısından değerlendirildiğinde saldırıyı gerçekleştiren kişi veya grubun olayların gelişim sürecinden sezinleyerek Trump'ın açıklamasından daha önce saldırıyı hazırladıkları ve karara yanıt olarak operasyonu gerçekleştirmeye hazırlandıkları iddia edilmiştir. Bu süreçten sonra İran'dan gelen siber saldırı faaliyetlerinin yeniden canlandığı ve yoğunlaştığı ifade edilmiştir. Benzer şekilde Suriye Krizi'nin başlaması sonrası Avrupa'ya ulaşmaya çalışan göçmen Kurdi ailesinin 3 yaşındaki çocukları Alan'ın saldırı altına alınan cihazlarda ekran görüntüsü olması Suriye'deki Suudi faaliyetlerine karşı bir misilleme olarak değerlendirilmiştir. Haziran 2019'da Trump yönetiminin İran petrokimya sektörüne yeni yaptırımlar getirmesinden kısa bir süre sonra *CrowdStrike* ve *FireEye* gibi güvenlik işlemleri platformları tarafından İran saldırı siber operasyonlarının yoğunlaştığını belirtilmiştir.

2020 yılının ilk günlerinde İran'ın sınır ötesi operasyonlarını yöneten Devrim Muhafızları içerisindeki Kudüs Gücü komutanı Kasım Süleymani'nin ABD tarafından gerçekleştirilen bir saldırısı sonucunda öldürülmesi (TRT Haber, 2020) ABD-İran arasında siber alandaki siber gerginliğin yeni bir sürece girmesine sebebiyet vermiştir. İran'ın Irak, Suriye, Lübnan ve Yemen'deki Şii grupların örgütlenmesi ve bölgesel politikalarına Tahran lehine yön verilmesi konusunda çalışmalar yapan Kasım Süleymani'ye yapılan bu suikast, ABD'nin İran politikasındaki belirsizliği daha fazla sürdürmek istemediğine işaret etmiştir. Suikast öncesinde ikili ilişkilerde ciddi bir tırmanmaya sebebiyet verecek bir olay gerçekleşmiş, Haşdi Şabi bileşenlerinden Kataib Hizbullah, Kerkük civarındaki Amerikan üssüne roket saldırısında bulunmuştur. ABD'nin saldırı sonrası fiziksel bir misilleme eyleminde bulunması taraflar arasındaki gerginlik dozunu düşürmüş gibi gözükse de yaşanan olay ciddi bir infiale sebebiyet vermiş ve Bağdat'taki Amerikan Büyükelçiliği önünde büyükelçiliğin dokunulmazlığına zarar verdiği iddia edilen bazı gösteriler gerçekleşmiştir. Süleymani Suikastı ABD'nin gerçekleşen gösterilere vermiş olduğu tepkilerden biri olarak değerlendirilmiştir. Suikast, bütün dünyada şok etkisi yaratmış ve taraflar arasındaki gerilimin yakın zamanda askeri bir karşılaşmaya dönüşeceği düşünülmüştür.

İran yönetimi, suikast sonrası ulusal yas ilan edip saldırıya en güçlü şekilde karşılık verileceğini ifade etmiştir. Kasım Süleymani'nin öldürülmesi sonrası İran'ın ABD 'ye karşı yakında bir siber saldırı gerçekleştireceğine dair spekülasyonların yaygın olması İran ve ABD arasındaki gerginlik durumunun sadece fiziksel dünya ile sınırlı olmadığına işaret etmiştir. İran'ın ABD'nin İran'a karşı uyguladığı politikalara dönük geçmişte ortaya koyduğu misillemeler bu değerlendirmeleri kuvvetlendiren bir unsur olarak ortaya çıkmıştır. Bu spekülasyonlar karşısında İran'ın ABD'ye ve müttefiklerine fiziksel ve siber savaş tekniklerini ortak kullanmak suretiyle misillemede bulunacağına dair ABD makamlarından çeşitli uyarılar ortaya konulmuştur. Saldırıdan bir gün önce 3 Ocak'ta CISA müdürü Krebs, potansiyel tehdidi göz önünde bulundurarak ABD'li kurum ve kuruluşları sistem güvenliklerini yeniden kontrol etmeleri konusunda uyarmıştır (Forbes, 2020). Benzer şekilde 4 Ocak 2020 tarihinde DHS Ulusal Terörizm Danışma Sistemi, İran'ın güçlü bir siber program sürdürdüğü ve ABD'ye karşı siber saldırılar yürütebileceği konusunda bir bülten yayınlamıştır. Bültende İran'ın ABD'deki kritik altyapıya karşı geçici etkisi bulunan fakat yıkıcı özellikte saldırılar gerçekleştirebildiği ifade edilmiştir. Hafta sonu boyunca ABD hükümeti, İran'ın siber

saldırıları olan elektrik şebekeleri gibi kritik ulusal altyapıyı potansiyel olarak yıkıcı etkiye çarptırabileceğini belirten bir güvenlik uyarısı yayınlamıştır. Bu durum ABD makamları tarafından suikast sonrası siber alan karşılıklarının İran'ın ABD ve müttefiklerine karşı ortaya koyacağı tepkide rol oynaması neredeyse kesin gözüyle bakılan alanlardan biri olmuştur. Nitekim beklenen misilleme fazla gecikmemiş, ABD Federal Depo Kütüphanesi Programı web sitesi, İran hükümeti için çalıştığını iddia eden bilgisayar korsanları tarafından tahrif edilmiştir. Fakat saldırının İran tarafından gerçekleştirildiğine dair herhangi bir kanıt ortaya konulamamıştır. İlerleyen süreçte İran'ın ABD'ye misilleme amaçlı düzenlediği ofansif siber aktivitelerin yükseliş eğiliminde olduğu tespit edilmiştir. Bu noktada İran'ın saldırıya herhangi bir fiziksel karşılık verip vermeyeceği de tartışılmıştır. Nihayetinde beklenen misilleme kısa denilebilecek bir süre içerisinde İran'dan fırlatılan balistik füzelerin Irak'ın Anbar ve Erbil vilayetlerinde bulunan üsleri hedef alması ile 8 Ocak 2020 tarihinde gerçekleşmiştir. Füze saldırısı sonrası ABD'nin nasıl bir misillemede bulunacağı konusu ise, bölgenin geleceği açısından önemli bir belirleyici olarak değerlendirilmiştir. Saldırı sonrasında bölge ülkelerindeki Amerikan askerlerine ev sahipliği yapan üslerden İran'a karşı bir hareketlilik olması halinde Tahran'ın söz konusu ülkelere karşılık vereceği ultimatoyu verilmiştir. ABD'nin füze saldırısına vereceği tepki ile krizin askeri bir karşılaşma durumuna dönüşme ihtimali oldukça güçlenmişti. Fakat ilerleyen saatlerde saldırı gerçekleşen üslerde herhangi bir ABD yetkilisi ya da askerinin can kaybının yaşanmadığı dile getirilmeye başlanmıştır. ABD Başkanı Trump'ın saldırı sonrası gerçekleştirdiği basın açıklamasıyla beraber yaşanan gerginlik durumunu ABD ve İran düzleminde çıkarmış ve İran'ın bölgesel faaliyetlerinin yıkıcılığına vurgu yaparak daha fazla ülkenin bu konuda çaba göstermesini talep etmiştir. Trump ayrıca ABD'nin yeni bir askeri misillemede bulunmayacağını ifade etmiştir. Benzer şekilde İran tarafında saldırının Kasım Süleymani suikastına misilleme amacıyla yapıldığını ve sona erdiğini açıklamasını yapması yaşanan gerilimin dozunun düşmesine sebebiyet vermiştir (Beyaz Saray, 2020). Bu noktada Trump yönetiminin en azından başkanlık ve kongre seçimlerinin gerçekleşeceği 2020 yılının Kasım ayına kadar İran ile doğrudan karşı karşıya gelmekten kaçınacağı söylenebilir. Fakat bu durumun, İran veya İran ilintili güçlerin süreç içerisinde atacağı adımlara bağlı olarak ABD'nin benzer bir misilleme yapması ihtimalini ortadan kaldırmayacağı da muhakkaktır.

İki ülke arasındaki durum kriz öncesi duruma dönüşmüş gibi gözüküyor olsa da, ABD ve İran arasındaki ilişkilerin yeni bir döneme girdiği aşikârdır. Bu yeni dönemin eski döneme nazaran en belirgin özelliği, Obama dönemindeki gibi İran ile gerginleşmekten kaçınan Amerikan politikalarının sona ermesidir. ABD'nin bu zamana kadar gerçekleştirdiği daha ziyade ekonomi ve diplomasi ağırlıklı yaptırımların bundan sonraki süreçte askeri alanda da görüleceği değerlendirilebilir. Fakat askeri baskının kısa vadede yoğun bir şekilde tercih edilmeyeceği İran'ın 'makul' görülen misillemesinden sonra gerilimin düşürülmesiyle ortaya çıkmıştır. İki ülkenin karşı karşıya gelme durumunda askeri kapasite açısından net bir ABD üstünlüğü söz konusu olsa da askeri gerilimin artması durumunda yaşanacak bir savaşın ABD'ye de üstlenmek istemeyeceği maliyetleri olacaktır. Buna ayrıca ABD Başkanı Trump'ın ABD'nin bölgesel faaliyetlerini azaltacağı ve askeri birlikleri ülkesine döndüreceğini vaatleri de eklenince gerek İran üzerinde gerekse İran'ın etkili olduğu ülkelerde ABD'nin daha fazla angajman almasını sağlayacak bir durumun tercih edilmeyeceğini öngörmek mümkündür.

İran açısından değerlendirildiğinde ise, Kasım Süleymani suikastı sonrası ortaya koyduğu sert söylemlere karşılık İran tarafından gönderilen füzelerin ABD üslerinde beklenen sonucu ortaya koymaması dolayısıyla eylemsel olarak zayıf kalması ülke yönetiminin prestijine olumsuz etkide bulunmuştur. Bu zayıf kalmanın bir neticesi olarak İran kısa vadede her ne kadar ABD ile tekrardan karşı karşıya gelmemeyi tercih etse de uzun

vadede bu şekilde hareket etmesi mümkün gözükmemektedir. Zira İran'ın bölgesel politika ve eylemlerinin ortaya çıkmasında ABD'nin bölgesel yaklaşım ve politikalarına karşı mücadele önemli bir yer tutmaktadır. Fakat her ne kadar İran tarafından ABD'ye karşı eylemlerin tonu düşürülmüş olsa da İran'ın süreci zamana yayarak beklenmedik bir zamanda fiziksel veya siber alanda gerçekleştireceği büyük ölçekli bir saldırı ile suikastın rövanşını alması beklenebilir. Dolayısıyla İran'ın ABD'ye karşı politikalarını minimize etmekten ziyade bölgedeki vekilleri aracılığıyla imajını daha fazla zedelemeyen ve zamana yayılan faaliyetlerde bulunmasını beklemek tespiti daha doğru olacaktır. Bu bağlamda İran Devrim Muhafızları Hava-Uzay Komutanı General Emir Ali Hacızade'nin 9 Ocak 2020'de yaptığı basın açıklamasında arka planda İran, Devrim Muhafızları ve Besic bayrak ve flamalarının haricinde Haşdi Şabi ile Lübnan'daki Hizbullah, Yemen'deki Ensarullah, Filistin'deki Hamas, Afganistan'daki Fatimiyun ve Pakistan'daki Zeynebiyun gruplarının bayrak ve flamaları ile görüntü vermesi (TimeTürk, 2020), yeni dönemde vekiller üzerinden uygulanacak politikaya ilişkin önemli bir mesaj niteliğindedir. Vekiller aracılığıyla ortaya konulan fiziki yahut siber saldırılarda aynı zamanda gerekirse taraflar arasındaki gerilimi azaltabilecek bir opsiyon olarak saldırıyı inkâr etme ihtimalinin olması opsiyonuna sahip olduğu için İran tarafından kullanışlı bir aparat olarak değerlendirilmesi, İran yönetiminin bu yönetime olan ilgisini artırmaktadır.

Sonuç

ABD ve İran arasında 1979 yılı sonrası giderek artan oranda gerçekleşen gerilim, son birkaç yıldır iki ülke arasındaki ilişkileri tanımlayan temel özelliğe dönüşmüş durumdadır. ABD'nin 11 Eylül sonrası terörizmle mücadele çerçevesinde benimsediği yeni güvenlik politikası bağlamında Afganistan ve Irak'ta ortaya koyduğu askeri operasyonlar İran tarafından tedirginlikle karşılanmıştır. Zira İran yönetimi tarafından ABD'nin bu konsept çerçevesinde İran'ı çevreleyerek İran'ın bölgesel çıkarlarının gerçekleşmesine engel olacağına inanılmaktadır. Diğer taraftan İran'ın ABD tarafından şer ekseni olarak ilan edilmesi ilerleyen süreçte İran-ABD ilişkilerinin daha fazla gerilimli bir düzlemde seyredeceğine dair sinyaller taşımaktadır. ABD'nin yıllardır çıkarlarına doğrudan tehdit olarak gördüğü iki ülkenin bölgesel yaklaşımları ve faaliyetleri arasındaki farklılıklar temel gerilim noktası olmakla beraber yaşanan gerilimin en temel sebebi İran tarafından gerçekleştirilen Nükleer Program olarak ortaya çıkmıştır. ABD bu bağlamda çok boyutlu fakat bilhassa ekonomik baskılar üzerinden İran'ı kontrol etmeye çalışmaktadır. ABD'nin İran algısı, ülkenin bilhassa 21. yy'ın başından beri kendisine yönelik başta ekonomik olmak üzere çeşitli baskılara dönük bir savunma mekanizması geliştirmesi sonucunu doğurmuştur. İran yönetimi siber alanda güçlü bir aktör olmak amacıyla gerek fiziksel altyapı gerekse aktör bağlamında sağlam bir altyapı oluşturma gayreti içerisinde olmuştur. Bu becerilerinin geliştirmek amacıyla gerek ABD gerekse ABD müttefiki ülkelerin kurum ve kuruluşlarına dönük siber saldırılar gerçekleştirmiştir. Saldırıları neticesinde İran'ın dünyada önde gelen siber güçlerden biri olmaya yaklaştığına ve saldırıda bulunduğu fiziksel altyapıya dönük önemli zararlar verebilecek bir aktör olduğuna inanılmaktadır. Bu bağlamda İran yönetiminin kazandığı itibar, stratejik hesaplamalarını gerçekleştirmesine ve karşıtlık yaşadığı ülkelere karşı asimetrik savaş ortaya koyma çabalarına hizmet etmektedir. İran'ın siber alanda ortaya koyduğu gerek savunma gerekse saldırı stratejisi, ekonomik ve teknolojik dayanıklılık oluşturma ihtiyacı ile iç ve dış tehditleri etkisiz hale getirme kararlılığından kaynaklanmaktadır.

2016 yılında göreve gelmesi öncesinde İran ve P5+1 ülkeleri tarafından ortaya konulan anlaşmaya dair kuşuklarını ortaya koyan ABD Başkanı Trump, göreve gelmesinden kısa bir süre sonra ABD'nin anlaşmadan çekildiğini ilan etmiş ve İran'a yönelik yaptırımlar ortaya koymuştur. ABD yönetiminin anlaşmadan çekilmesi, bir taraftan ABD'deki yeni yönetimin

İran'a dönük yaklaşım farklılığındaki değişimin bir sonucu olmakla birlikte aynı zamanda iki ülke arasında KOEP sürecinin başlamasına rağmen iki ülke arasında bölgesel konularla ilgili devam eden karşıtlıkların bir sonucu olmuştur. Bu süreçte gerek ABD gerekse İran bölge politikalarında ortaya koyduğu fiziksel ve siber eylemlerle birbirlerine karşı sahip oldukları algılamaları ortaya koymuşlardır. Dolayısıyla her ne kadar KOEP süreci başlamış olsa da taraflar arasındaki güven bunalımı devam etmiştir.

2020 yılının ilk günlerinde İran'ın sınır ötesi operasyonlarını yöneten Devrim Muhafızları içerisindeki Kudüs Gücü komutanı Kasım Süleymani'nin ABD tarafından gerçekleştirilen bir saldırısı sonucunda öldürülmesi ABD-İran arasında fiziksel ve siber alanda devam eden gerginliğin yeni bir sürece girmesine sebebiyet vermiştir. Süleymani'nin öldürülmesi sonrası İran'ın ABD'ye karşı yakında bir siber saldırı gerçekleştireceğine dair değerlendirmelerin yaygın olması İran ve ABD arasındaki gerginlik durumunun sadece fiziksel dünya ile sınırlı olmadığına işaret etmiştir. Bu değerlendirmeler karşısında İran'ın ABD'ye ve müttefiklerine fiziksel ve siber savaş tekniklerini ortak kullanmak suretiyle misillemede bulunacağına dair ABD makamlarından çeşitli uyarılar ortaya konulmuştur.

Kasım Süleymani'nin ABD tarafından gerçekleştirilen bir saldırısı sonucunda öldürülmesi gerek ABD gerekse İran açısından bu zamana kadar vekiller üzerinden yürütülen güç mücadelesinin daha fazla görünürlük kazanması anlamına gelmiştir. Saldırı ile beraber hedef alınan kişinin İran açısından arz ettiği önem bu saldırının İran tarafından misillemesiz kalamayacağı anlamına gelmekteydi. Bu bağlamda misilleme olarak İran tarafından ortaya konulan gerek siber alan gerekse fiziksel alandaki eylemler her ne kadar hamaset içeren söylemleri ile birebir uyuşmasa da İran yönetimi kendisinden beklenen misillemeyi şimdilik ortaya koymuştur. Fakat bahsi geçen misillemelerin söylemsel düzeyde ifade edildiği kadar iddialı olmaması ortaya iki ihtimali çıkarmaktadır: İran daha iyi bir zaman kollayarak ABD'ye karşı bizzat kendisi yahut bölgedeki vekilleri aracılığıyla daha iddialı bir misilleme ortaya koyacak yahut misillemenin vermiş olduğu imaj kaybı ile bu kadarı ile yetinerek iki ülke arasındaki gerilimi daha fazla tırmandırmayacak. Bu ihtimallerden hangisi gerçekleşirse gerçekleşsin ABD'nin bu tarihten sonra İran'a karşı daha net bir politika izleyeceği değerlendirilebilir. Zira suikast ABD yönetiminin, İran rejiminin doğası nedeniyle ilerleyen süreçte dahi İran'ın ABD stratejik çıkarları ile uyumlu bir partner olacağına inanmamaktadır. Dolayısıyla ABD'nin İran rejimi ile ilişkilerini devam ettirebilmek için bu gerçeklikten yola çıkarak bundan sonraki süreç ile alakalı önemli temel kararlar alması gerekmektedir. Suikast bu sürece girildiğine dair önemli ipuçları taşımaktadır.

Mevcut durumda taraflar arasında bazen ılımlı bazen de sert diyaloglar gerçekleşmektedir. Fakat iki tarafın da mevcut tutumlarının haklılığına yüksek oranda inanmaları ve müzakere için bir araya gelmek konusunda gerçekleştirilmesi zorluklar içeren şartlar ortaya koymaları, gerek iki ülke arasındaki ilişkilere gerekse bölgedeki mevcut duruma olumsuz yönde katkıda bulunmaktadır. ABD, Pompeo'nun İran'dan yaptığı 12 talepte ısrar ederken İran Amerikan'dan bir özür talep etmekte ve aynı zamanda nükleer anlaşmaya geri dönülmesini müzakerelerin ön şartı olarak değerlendirmektedir. Hali hazırda Obama yönetiminin son yıllarından farklı olarak ABD ve İran arasında krizi yönetmek için üst düzey bir iletişim hattının bulunmaması, ilişkilerde olumlu gelişmeler yaşanmasını zorlaştırmaktadır. Ayrıca Süleymani suikastının ikili ilişkilerde açtığı yara mevcut duruma olumsuz katkılarda bulunmaktadır.

Bu arka plan açısından değerlendirildiğinde İran yönetiminin son yirmi yıldır siber alanda takip ettiği strateji, bölgesel veya uluslararası düzeyde yaşanan jeopolitik gerilimlere karşı geliştirilen misilleme yanıtları olarak değerlendirilebilir. İran'ın bu bağlamda jeopolitik olaylara yanıt vermek için siber alanda saldırgan faaliyetlerin kullanmak konusunda istikrarlı

bir mekanizma ortaya koyduğu görülmektedir. Bu eğilim, İran siber stratejisinin jeopolitik çıkarlarıyla bağlantılı olduğu ve stratejisini bu çıkarlarının şekillenme sürecine göre kurguladığı anlamına gelmektedir. Burada akla gelen soru, İran'ın gittikçe karmaşıklaşan siber saldırı kabiliyetine rağmen siber alanda henüz ABD'nin kavuştuğu seviyeye ulaşmamış olması nedeniyle ABD yönetiminin bu konuda tedirgin olmasını gerektirecek bir durumun olup olmadığıdır. Ayrıca bu zamana kadar İran tarafından hedeflenen aktörlerin bu saldırıları beklememeleri nedeniyle zayıf güvenlik önlemleri aldıkları da düşünülebilir. Bu bağlamda İran'ın siber yeteneklerinin ABD'nin mevcut siber alanlarına nüfuz etme ihtimali gittikçe daha gerçekleşmesi muhtemel bir durum olarak değerlendirilmektedir. Mevcut durumda İran dünyanın önde gelen siber güçlerinden biri olarak değerlendirilmese de yoğunluk, çeşitlilik ve yıkıcılık açısından sahip olduğu konumu gittikçe kuvvetlendiren bir aktör olarak değerlendirilmektedir.

Kaynakça

- ABD Başkanı Donald Trump, ülkesinin Trans-Pasifik Ortaklığından çekilmesi kararını imzaladı, *TimeTürk*, 24 Ocak 2017.
- ABD Dışişleri Bakanı Pompeo'dan İran İddialarına Yalanlama, *Habertürk*, 23 Haziran 2019.
- ABD Dışişleri Bakanı Mike Pompeo'dan İran'a "Rehine" Uyarısı, *Habertürk*, 20 Ocak 2019.
- ABD Dışişleri Bakanlığı (2018). "After The Deal: A New Iran Strategy", 21 Mayıs 2018, www.state.gov/secretary/remarks/2018/05/282301.htm, Erişim tarihi: 21.10.2019.
- ABD'den Türkiye'ye İran mesajları, *Deutsche Welle*, 23 Nisan 2019.
- ABD ile Kanada NAFTA'yı güncellemek için anlaştı, *Euronews*, 01 Ekim 2018.
- Ajily Software Procurement Group, *Iran Watch*, 8 Ağustos 2017.
- Alley, April L.; Vaez, A.; Wimmen, H. ve Zalzburg, O. (2018). *International CrisisGroup*, 13 Nisan 2018, <https://www.crisisgroup.org/middle-east-north-africa/gulf-and-arabian-peninsula/iran/184-irans-priorities-turbulent-middle-east>, Erişim Tarihi: 10.06.2020.
- Arı, T.(2004). *Irak; İran ve ABD: Önleyici Savaş, Petrol ve Hegemonya*, İstanbul: Alfa Kitabevi.
- Ayatollah says nuclear deal will not change Iran's relation swith U.S., *The Washington Post*, 18 Temmuz 2015.
- Belfer Center for Science and International Affairs (2015). The Iran Nuclear Deal. A definitive Guide. Harvard Kennedy School, August 2015, <https://www.belfercenter.org/sites/default/files/legacy/files/IranDealDefinitiveGuide.pdf>, Erişim Tarihi: 11.06.2020.
- Beyaz Saray (2020). Başkan Trump'ın İran Konusundaki Açıklamaları, 8 Ocak 2020, <https://www.whitehouse.gov/briefings-statements/remarks-president-trump-iran/>, Erişim Tarihi: 03.04.2020.
- Beyaz Saray (2018). ABD Başkanı Trump'ın Ortak Kapsamlı Eylem Planına İlişkin Açıklamaları, Statement by the President on the JCPOA. 8 Mayıs, <https://www.whitehouse.gov/briefings-statements/remarks-president-trump-joint-comprehensive-plan-action/>, Erişim Tarihi: 29.11.2019.
- Beyaz Saray (2017). ABD Başkanı Trump'ın Arap İslam-Amerikan Zirvesi'nde Yaptığı Konuşma, President Trump's Speech to the Arab Islamic American Summit, 21 Mayıs. <https://www.whitehouse.gov/briefings-statements/president-trumps-speech-arab-islamic-american-summit/>, Erişim Tarihi: 11.09.2019.

- Beyaz Saray: Trump İran'a petrol yaptırım muafiyetini yenilemeyecek, *TRT Haber*, 22 Nisan 2019.
- Bolton'dan İran'a Uyarı, *Haberler*, 23 Haziran 2019.
- Bolton: Füceyre limanındaki saldırıların ardında İran var, *NTV*, 29 Mayıs 2019.
- Brennan, John O. (2012, 15 Nisan). Time to protect against dangers of cyberattack, *The Washington Post*, Erişim adresi: <https://www.washingtonpost.com/>.
- Caravelli, J. ve Maier, S. (2016). Deciphering İran's Cyber Activity, *Dirasat*, 18, King Faisal Center for Research and Islamic Studies, December 2016, <http://www.kfcris.com/pdf/27b74972d7db3c7547badfbf7f9ddbd158c8e256cd743.pdf>, Erişim Tarihi: 23.06.2020.
- Cilluffo, Frank J. (2012). The Iranian Cyber Threat to the United States, *The George Washington University, Homeland Security Policy Institute*, http://cchs.auburn.edu/_files/the-iranian-threat-to-the-united-states.pdf, Erişim: 11.06.2020.
- Cohen, G. (2013, 9 June). Netanyahu Confirms: U.S. is Working with Israel on Cyber Defence, Iranian Attacks Increasing, *Ha'aretz*, Erişim Adresi: <https://www.haaretz.com/>.
- Congressional Research Service (2020). Iranian Offensive Cyber Attack Capabilities, *InFocus*, January 13, S.1. <https://fas.org/sgp/crs/mideast/IF11406.pdf>, Erişim Tarihi: 22.06.2020.
- Congressional Research Service (2018). Iran: Internal Politics and U.S. Policy and Options, <https://www.hsdl.org/?view&did=817854>, 17. 10. 2018.
- Country Reports on Terrorism (2018). Chapter 2 -- State Sponsors of Terrorism. *U.S. Department of State*, June 2015, <https://www.state.gov/wp-content/uploads/2019/11/Country-Reports-on-Terrorism-2018-FINAL.pdf>, Erişim Tarihi: 17.06.2020.
- Çahmutoğlu, E. (2020). Gelişen Bir Siber Aktör Olarak İran'ın Stratejik Operasyonları, *İRAM Center*, <https://iramcenter.org/gelisen-bir-siber-aktor-olarak-iranin-stratejik-operasyonlari/>, Erişim Tarihi: 15.06.2020.
- Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu'dan ABD'nin İran yaptırımları kararına tepki, *NTV*, 22 Nisan 2019.
- Donald Trump hits back at Iran's president: 'Never, ever threaten the US again or you will suffer', *The Telegraph*, 23 Temmuz 2018.
- Fassihi, F. (2012, 16 March). Iran's Censors Tighten Grip, *The Wall Street Journal*, Erişim adresi: <https://www.wsj.com/>.
- Frontline (2020). How Iran entered the 'Axis', <https://www.pbs.org/wgbh/pages/frontline/shows/tehran/axis/map.html>, Erişim Tarihi: 07.04.2020.
- Full interview: Javad Zarif on "Face the Nation, *CBS News*, 28 Nisan 2019.
- Gundert, L.; Chohan, S. and Lesnewich, G. (2018, 9 May). "Iran's Hacker Hierarchy Exposed: How the Islamic Republic of Iran Uses Contractors and Universities to Conduct Cyber Operations," *Recorded Future*, Erişim adresi: <https://www.recordedfuture.com/iran-hacker-hierarchy/>.

- Habibi, N. (2012) : Turkey and Iran: Growing Economic Relations Despite Western Sanctions, Middle East Brief, *Crown Center for Middle East Studies*, Brandeis University, , Mayıs 2012, No: 62, 1-8.
- Hamaney: ABD'ye güvenmiyoruz, Trump'a cevabım yok, *NTV*, 13 Haziran 2019.
- Harris, S. (2014, 18 February). Forget China: Iran's Hackers Are America's Newest Cyber Threat," *Foreign Policy*, February 18, Erişim adresi: <https://foreignpolicy.com/>.
- Iran: Underground Sites Vulnerable, Experts Say, *Washington Post*, 01 Mart 2012.
- Iran Opts for New Civil Defense Approach to Confront US Threats, *Fars News Agency*, 5 Kasım 2019.
- Iranian hackers wage cyber campaign amid tensions with U.S., *CBS News*, 22 Haziran 2019.
- İAEK Başkanı Salih: İran ABD'ye güvenmiyor/müzakere yok, *Fars Haber Ajansı*, 11 Temmuz 2019.
- İnat, K. (2011). Türkiye'nin İran Politikası 2011, *Ortadoğu Yıllığı*, Sayı 7, Yıl 7.
- İRAM İç Politika Koordinatörü Koç: Petrol tankerlerine sabotaj İran'ın uyarılarını akıllara getirdi, *Anadolu Ajansı*, 14 Mayıs 2019.
- İran ABD'ye misilleme saldırısında neden vekil güçlerini kullanmadı?, *Time Türk*, 12 Ocak 2020.
- İran'dan Trump'a uyarı: 'B Takımı'nın sahte tarihini ve savaşa susamışlığını reddet", *CNN Türk*, 30 Temmuz 2019.
- İran: ABD'nin kararına rağmen "azami ihtiyatlıyız", *Deutsche Welle*, 16 Mayıs 2019.
- İspanya, Orta Doğu'ya gönderilen ABD'nin Taarruz Grubu'ndaki fırkateynini geri çekti, *TRT Haber*, 14 Mayıs 2019.
- Kanat, Kılıç B. ve Yücel, H. (2018). Nükleer Anlaşma Sonrası ABD'nin İran Politikası, *SETA Analiz*, Sayı: 246, Temmuz.
- Kasım Süleymani'nin öldürülmesiyle ilgili Ruhani'den ilk açıklama, *TRT Haber*, 03 Ocak 2020.
- Katz, Yaakov (2011). Iran embarks on \$1b. cyber-warfare program, *The Jerusalem Post*, 18 Aralık 2011.
- Kaye, Dalia D.; Nader, A., Roshan, P. (2011). Israel and Iran. A Dangerous Rivalry, The Rand Corporation, Online: https://www.rand.org/content/dam/rand/pubs/monographs/2011/RAND_MG1143.pdf, Erişim Tarihi: 26.08.2019.
- Kronenfeld, S. ve Siboni, G. (2014). Developments in Iranian Cyber Warfare, *Military and Strategic Affairs*, 6(2), s. 83-104.
- Kronenfeld, S. ve Siboni, G. (2012). Iran and Cyberspace Warfare, *Military and Strategic Affairs*, 4(3), s. 77-99.
- Lewis, James A.(2014). Cybersecurity and Stability in the Gulf, *CSIS*, <https://www.csis.org/analysis/cybersecurity-and-stability-gulf> ,Erişim Tarihi: 17.06.2020.
- McMillan, R. (2019, 6 March). Iranian Hackers Have Hit Hundreds of Companies in Past Two Years, *Wall Street Journal*, Erişim adresi: <https://www.wsj.com/>.

- Microsoft: Iranian Hackers Targeted a US Presidential Campaign, *Asharq Al-Awsat*, 4 Kasım 2019.
- Obama says on Iran alloptions on the table, *Reuters*, 21.04.2009.
- Özbey, H. (2019). İran'a yönelik yaptırımlar: Türkiye – İran Enerji İlişkilerine Etkisi, *Mecmua Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, Güz, 4(8), s. 99-1240.
- Özcan, Nihat A.(2006). İran Sorununun Geleceği, Senaryolar, Bölgesel Etkiler ve Türkiye'ye Öneriler, TEPAV Ortadoğu Çalışmaları I, https://www.tepav.org.tr/upload/files/1269869551r4959.Iran_Sorununun_Gelecegi_Senaryolar__Bolgesel_Etkiler_ve_Turkiye_ye_Oneriler.pdf, Erişim Tarihi: 11.06.2020.
- Parsi, R. (2019). The US Withdrawal From The JCPOA and The Politics of Iranian Regional Engagement, *Friedrich Ebert Stiftung*, <http://library.fes.de/pdf-files/iez/15761.pdf>, Erişim Tarihi: 15.06.2020.
- Partz, H. (2019, 19 December). "Iran Wants to Create Crypto to Confront 'Economic Hegemony' of US," *CoinTelegraph*, Erişim adresi: <https://cointelegraph.com/>.
- Pirinççi, F.(2020). Süleymani Sonrası Ortadoğu, *SETA Analiz*, Ocak, Sayı 305.
- Rantisi, M. ve Kekilli, E. (2017). Birleşik Arap Emirlikleri'nin Dış Politikası, *SETA Analiz*, Sayı: 208, Ağustos, <https://setav.org/assets/uploads/2017/08/AnalizBae.pdf> (Erişim Tarihi: 11.07.2019).
- Reactions to the Deal on Iran's Nuclear Program, *The New York Times*, 14 Haziran 2015.
- Read Donald Trump's Speech to AIPAC, *Time*, 21 Mart 2016.
- Rouhani says nuclear deal 'political victory' for Iran, *Al Jazeera*, 15 Temmuz 2015.
- Rubenstein, A. (1981). The Soviet Union and Iran Under Khomeini, *International Affairs*, 57(4), s. 599-617.
- Schaefer, B. (2018). Tanrı'nın Siber Partisi: Hizbullah Siber Terörizmi Nasıl Değiştirebilir?, *Georgetown Security Studies Review*, <https://georgetownsecuritystudiesreview.org/2018/03/11/the-cyber-party-of-god-how-hezbollah-could-transform-cyberterrorism/>, Erişim Tarihi: 11.05.2018.
- Shafa, Eric K. (2014). Iran's Emergence as a Cyber Power, U.S. Army War College, August 20 .
- Semin, A. (2017). Yemen Krizinde Suudi Arabistan ve İran'ın Bölgesel Güç Mücadelesi, *Bilge Strateji*, 9(17), Güz, s.85-104.
- Semiz, Y. ve Akgün, B. (2005) Büyük Ortadoğu jeopolitiğinde İran ABD ilişkileri", *SÜ İİBF Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 5(9), s. 163-181.
- Siboni, G.; Abramski, L. ve Sapir, Gal (2020). Iran's Activity in Cyberspace: IdentifyingPatterns and Understanding the Strategy, *Cyber, Intelligence, and Security*, 4 (1), s.21-40.
- Solomon, J. (2015, 4 November). U.S. Detects Flurry of Iranian Hacking, *Wall Street Journal*, Erişim adresi: <https://www.wsj.com/>.
- Şen, G. (2017). Ruhani Döneminde İran-ABD İlişkileri, İran Araştırmaları Merkezi, Analiz, Nisan.
- Şen, G. (2016). *Devrimden Günümüze İran'ın ABD Politikası: Tarihsel Sosyolojik Bir Analiz*, Ankara: ODTÜ Yayıncılık.

- Tabansky, L. (2018). Iran's Cybered Warfare Meets Western Cyber-Insecurity in *Confronting an "Axis of Cyber"?: China, Iran, NorthKorea, Russia in Cyberspace*. Fabio Rugge (Italia: ISPI, 2018), s. 130.
- Tabatabai, Ariane M. (2019). İran's National Security Debate, İmplications For Future U.S. Iran Negotiations, Rand Cooperation, Oktober, <https://www.rand.org/pubs/perspectives/PE344.html>, Erişim Tarihi: 05.06.2020.
- Trump'ın Suudi Arabistan ve OPEC petrolü üzerindeki baskısı artıyor, *Anadolu Ajansı*, 17 Kasım 2018.
- Tüpraş, 'yaptırım' sonrası İran'dan alımı kısıtı, *Dünya*, 20 Temmuz 2018.
- Türkiye ABD Büyükelçilik ve Başkolosluğu Resmi İnternet Sayfası (2018). Secretary Pompeo's Remarks on "Supporting Iranian Voices", 22.07.2018.
- Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, No: 2, 3 Ocak 2020, İran Devrim Muhafızları Ordusu Kudüs Gücü Komutanı Kasım Süleymani'nin ABD Hava Saldırısı Sonucu Bağdat'ta Hayatını Kaybetmesi Hk., http://www.mfa.gov.tr/no_2_-kasim-suleymani-nin-abd-hava-saldirisi-sonucu-hayatini-kaybetmesi-hk.tr.mfa, Erişim Tarihi: 11.04.2020.
- Türkiye'ye en fazla doğrudan sermaye yatırımını İran yapıyor, *CNN Türk*, 27 Temmuz 2019.
- Trump's Iran Policy Is Becoming Dangerous, *Foreign Policy*, 07 Mayıs 2019.
- Trump'ın Telefon Numarası Sorunları Çözmez, *Haberler*, 12 Mayıs 2019.
- Trump'tan Paris İklim Anlaşması İçin Geri Adım, *NTV*, 11 Ocak 2018.
- UN Security Council (2015).Resolution 2231 (2015) on Iran Nuclear Issue Background, <https://www.un.org/securitycouncil/content/2231/background>, Erişim Tarihi: 18.10.2019.
- U.S. Department of State, After the Deal: A New Iran Strategy, 21.05.2018.
- U.S. House Speaker Boehner says Iran Accord looks like a 'bad deal', *Reuters*, 14 Haziran 2015.
- Vogt, A. ve Jalilvand, D. (2019). One year after the re-imposition of sanctions, Perspectives on the strategic implications of the US »maximumpressure« campaign against Iran, Friedrich Ebert Stiftung, November, <http://library.fes.de/pdf-files/iez/15761.pdf>, Erişim Tarihi 22.06.2020.
- Warrick, J. and Nakashima, E. (2020, 9 May). Foreign intelligence officials say attempted cyberattack on Israeli water utilities linked to Iran, <https://www.washingtonpost.com/>.
- Waterman, S. (2011, 13 December). U.S. authorities probing alleged cyber attack plot by Venezuela, Iran, *The Washington Times*, <https://www.washingtontimes.com/>.
- 2016 Republican Candidates Slam Iran Nuke Deal, *NBC News*, 15 Haziran 2015.